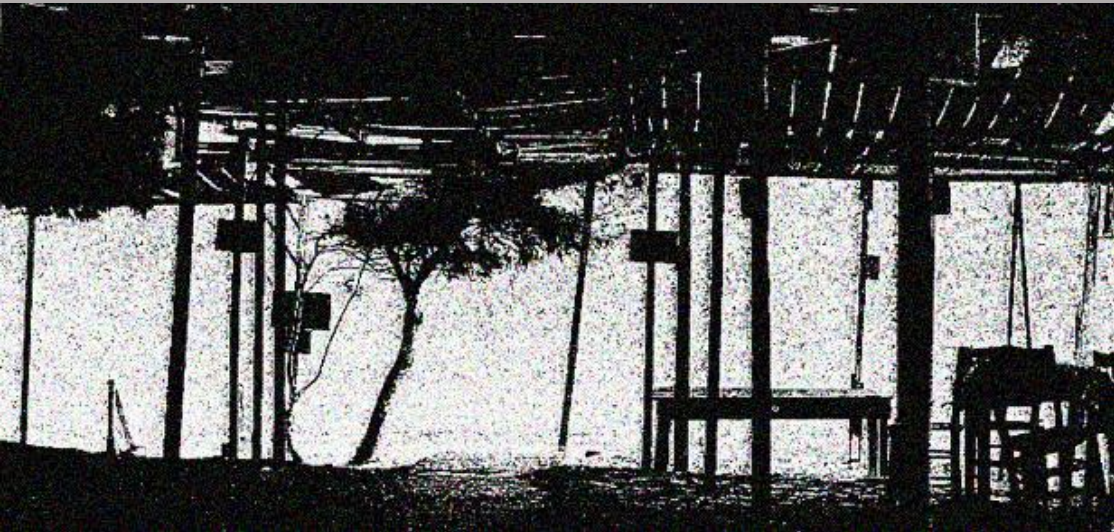

Τίτλος διπλωματικής εργασίας:

Σημεία τομής & απόκλισης στο προγραμματικό πεδίο σύνθεσης: Ζενέτος / Κωνσταντινίδης

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ 2016

Διατμηματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών
Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του χώρου Α΄:

Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός

Καθηγητής Παναγιώτης Τουρνακιώτης

Φοιτητής Ξενοφών Βαλτάς

Τίτλος διπλωματικής εργασίας:

Σημεία τομής & απόκλισης στο προγραμματικό πεδίο σύνθεσης: Ζενέτος/Κωνσταντινίδης

Ευχαριστίες

Φτάνοντας στο τέλος της συγγραφής της παρούσας διπλωματικής εργασίας συνειδητοποίησα ότι αποτέλεσε καρπό προσωπικού αγώνα, αλλά συγχρόνως και συνδρομής και υποστήριξης πολλών ανθρώπων, στους οποίους θέλω να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη.

Αρχικά, ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας, κ. Παναγιώτη Τουρνικιώτη για την αμέριστη υποστήριξη και την πολύτιμη συμβολή του καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Παρόλο που τον γνώριζα από τα πρώτα φοιτητικά μου χρόνια μέσα από τα βιβλία του, ήμουν τυχερός που μου δόθηκε η δυνατότητα να τον γνώρισω καλύτερα μέσα από την παρακολούθηση του μαθήματός του στο μεταπτυχιακό και τέλος όντας και επιβλέπων καθηγητής μου. Τον ευχαριστώ διότι με την υπομονή του, μου έδωσε ελευθερία στις κινήσεις μου και τις επιλογές μου. Επίσης, έδειξε αμέριστη εμπιστοσύνη προς το πρόσωπό μου ενώ με τη διάφανη καθοδήγησή του κατόρθωσα να εκπληρώσω την εργασία μου, η οποία δεν θα ήταν η ίδια χωρίς την δική του συμβολή. Είναι άξια αναφοράς τα σεμινάρια υποψήφιων διδασκόντων στην περιοχή της Θεωρίας της Αρχιτεκτονικής που διευθύνει ο ίδιος, τα οποία τα παρακολουθώ όταν ξεκλέβω χρόνο και θα συνεχίσω να το κάνω. Η ευρεία γνώση του σε σχετικά θέματα και ο λογικός τρόπος σκέψης του αποτέλεσαν αξιοσημείωτη βοήθεια για μένα, καθώς οι συμβουλές του άλλαξαν και διαφώτισαν τον τρόπο σκέψης μου.

Ιδιαίτερως, επίσης ευχαριστώ τον κ. Ζαχαριάδη, για την υποστήριξη και τη συμπαράσταση σε όλη την προσπάθειά μου. Η ενεργός συνεισφορά του και οι επιστημονικές συμβουλές του υπήρξαν πολύτιμες για μένα. Η γνωριμία μας στο διάστημα των τριών εξαμήνων επικουρικού διδακτικού έργου, οπότε και συνεργαστηκάμε, αποτέλεσε για μένα σταθμό. Η έμπειρη καθοδήγηση του και οι παρατηρήσεις του συνέβαλαν στην εν λόγω εργασία και του χρωστώ μεγάλη ευγνωμοσύνη για όλα όσα έκανε για μένα όλο αυτόν τον καιρό.

Επίσης, θα ήθελα να συγχαρώ και να ευχαριστήσω το διευθυντή του ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική- Σχεδιασμός του Χώρου Κατεύθυνση Α', κ. Παρμενίδη για το υψηλό επίπεδο σπουδών, δομής και λειτουργίας του προγράμματος. Ακόμη θέλω να ευχαριστήσω το προσωπικό της Γραμματείας, που ήταν πάντα πρόθυμο, όπως και τους διδάσκοντες που συμμετέχουν στο εν λόγω μεταπτυχιακό που με την όρεξη και το κέφι τους αναβαθμίζουν τις σπουδές. Είχα την τύχη να γνωρίσω μέσα από τα μαθήματά που παρακολούθησα τους κ.κ. Μωραΐτη, Καλαφάτη, Παπαλεξόπουλο, Σιδέρη, Τουλιάτο, Ράπτη.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Γενική Συνέλευση της σχολής που μου έδωσε την ευκαιρία στα πλαίσια των μεταπτυχιακών σπουδών μου, για τρία εξάμηνα να ασκήσω επικουρικό διδακτικό έργο στον Τομέα Ι στα μαθήματα των αρχιτεκτονικών συνθέσεων. Εκεί γνώρισα την κα. Γιαννούτσου και τον κο. Αγγελήτους οποίους θέλω να τους ευχαριστήσω για την άριστη συνεργασία μας και τις επικοδομητικές συζητήσεις μας.

Όμως το πιο μεγάλο «ευχαριστώ» δικαιωματικά το οφείλω στη γυναίκα μου και την κόρη μου, Αέλια, που με την αγάπη τους και την υπομονή τους, ήταν η δυναμή μου όλο αυτό το χρονικό διάστημα και οι οποίες μου στάθηκαν και πίστεψαν σε κάθε μου βήμα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3-9
Το ερευνητικό ενδιαφέρον και η θεώρηση	3-4
Οι ερευνητικές προθέσεις και η μέθοδος	4-9
ΚΥΡΙΩΣ ΘΕΜΑ	10-40
Η αποκωδικοποίηση και η σύσταση του συστήματος αξιών-αρχών	
Το φυσικό υπόβαθρο (η σχέση με το αιώριο)	10-17
Το πολιτισμικό υπόβαθρο (η σχέση με το σήμερα)	18-25
Η προσωπική ματιά (με το βλέμμα στο μέλλον)	26-31
Το αρχέτυπο -αρχιτεκτονικός τύπος	32-40
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	41-61
Η εξήγηση της επιλογής & η επιτυχία της «επιστροφής»	41
Ο εμπλουτισμός των συνθετικών αρχών του παρόντος	42-51
Το Λεξικό	52-61
Βιβλιογραφία	63-67
Άρθρα από Διαδίκτυο	67
Αρχεακή έρευνα	68
Πηγές εικόνων	69

Το ερευνητικό ενδιαφέρον και η θεώρηση

Το ενδιαφέρον μου εστιάζεται στα ζητήματα του «μοντέρνου» μέσα στο πλαίσιο της Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής. Η πρωτογενής διατύπωση των προγραμματικών θέσεων για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό αναδεικνύεται μέσα από τη συμβολή της ελληνικής αρχιτεκτονικής.

Η απόσταση του χρόνου και η εμπειρία της μεταμοντέρνας εποχής, μας έχουν δώσει άλλωστε το προνόμιο να μπορούμε να κοιτάζουμε τη μοντέρνα αρχιτεκτονική με ψυχραιμία και επίγνωση, αναζητώντας τεκμήρια για την ερμηνεία της και θεμέλια για τη δική μας πράξη.¹ Μας επιτρέπει να βγούμε έξω από τον κανόνα, τις ιδεοληψίες, την τυπολατρία. Να γίνουμε ανατρεπτικοί και εμείς χωρίς να κάνουμε αρχιτεκτονική σαν αυτή των αρχιτεκτόνων του μοντερνισμού, να δομήσουμε ένα νέο καμβά προγραμματικών αρχών για να δραστηριοποιηθεί το υποκείμενο.

Πιο συγκεκριμένα γίνεται εμβάθυνση στην τρίτη εκδοχή της συνέχειας του μοντέρνου, όπως αναφέρει ο Τουρνικιώτης, που έχει το νόημα της *επιστροφής*. Μιας επιστροφής που μπορεί να γίνει αντιληπτή ως

¹ Παναγιώτης Τουρνικιώτης, *Η Αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή*, εκδ. Futura, Αθήνα, 2006, σελ. 221

² Παναγιώτης Τουρνικιώτης, *ό.π.*, σελ. 221

ανάνηψη, ως κάθαρση από τις ατυχίες του μεταμοντέρνου, και πολύ περισσότερο ως υπέρβαση, ως μάθηση από τα διδάγματα του μοντέρνου. Η επιστροφή αυτή μας φέρνει σε επαφή με μια ανατρεπτική νεωτερικότητα που δεν στηρίζεται στην εξωτερική μαγεία του έργου, αλλά στα γενικά και ειδικά χαρακτηριστικά του και είναι σε θέση να ελευθερώσει ανεξάντλητες δυνάμεις επανερμηνείας και δημιουργίας.² Μέσα από αυτήν την εμβάθυνση θα σχηματιστούν θεωρητικά εργαλεία με σκοπό να εμπλουτίσουν την διαδικασία παραγωγής του αρχιτεκτονικού έργου σήμερα.

Οι ερευνητικές προθέσεις και η μέθοδος

Είναι σημαντικό να επισημανθεί πως τόσο η αρχιτεκτονική της δεκαετίας του 30', με τα δημόσια σχολεία, όσο και μια σειρά αρχιτεκτονικών έργων της δεκαετίας του 60', έχουν ενταχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία, υπογραμμίζοντας την ελληνική συμβολή στην ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική, μέσα από έναν ουσιαστικό αρχιτεκτονικό λόγο.³ Ο Δουμάνης

³ Παναγιώτης Τουρνικιώτης, ό.π., σελ.56

εστιάζει στη δεύτερη περίοδο και υποστηρίζει πως η ιστορία της ελληνικής μεταπολεμικής αρχιτεκτονικής είναι γεμάτη από μοναχικούς αγώνες νέων αρχιτεκτόνων που ξεκίνησαν για να μεταφέρουν στη χώρα μας τις κατακτήσεις της σύγχρονης αρχιτεκτονικής σκέψης, να τις προσαρμόσουν στις συνθήκες του τόπου και να τις εξελίξουν, πλουτίζοντας 'τες με πρωτότυπες ιδέες και με τα διδάγματα της ντόπιας αρχιτεκτονικής παράδοσης.⁴

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η αναζήτηση των στοιχείων που θα συγκροτήσουν τους προγραμματικούς άξονες των αξιών – αρχών, που συμβάλουν στη διαδικασία του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Αυτό θα αναζητηθεί με σημείο αφετηρίας τη δεύτερη περίοδο, στην οποία αναφέρεται και ο Δουμάνης, μέσα από το συγγραφικό έργο δύο σημαντικών Ελλήνων αρχιτεκτόνων του 20^{ου} αιώνα τον Τάκη Ζενέτο και τον Άρη Κωνσταντινίδη.

Ο λόγος, για τον οποίον επελέγησαν αυτοί οι δύο αρχιτέκτονες είναι ότι εκτός από το σημαντικό αρχιτεκτονικό τους έργο, έχουν δώσει και αξιόλογο θεωρητικό έργο. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί, το γεγονός ότι έχουν σπουδές στο εξωτερικό στο Παρίσι και στο Μόναχο αντίστοιχα και

⁴ Ορέστης Δουμάνης, Τάκης Χ. Ζενέτος 1926-1977, σελ.3

⁵ Ορέστης Δουμάνης, ό.π., σελ.3

ότι μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους, αμφότεροι δραστηριοποιήθηκαν στον ελληνικό χώρο κάνοντας αρχιτεκτονική. Πρόκειται για δύο από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της μεταπολεμικής αρχιτεκτονικής γενιάς που χαρακτηρίζουν την νεοελληνική αρχιτεκτονική του 20^{ου} αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί, ότι το έργο τους άσκησε έντονες επιρροές στις επόμενες γενιές Ελλήνων αρχιτεκτόνων.

Η εποχή που εξετάζουμε και η επιλογή των εν λόγω δημιουργών έγινε και λόγω του ότι την περίοδο αυτή άρχισαν οι ελληνικές δημοσιεύσεις σε ξένα περιοδικά της δυτικής Ευρώπης, ανάμεσα σε άλλα παραδείγματα της ευρωπαϊκής πρωτοπορίας. Έτσι, κατά τη δεκαετία του 60', η ελληνική αρχιτεκτονική προχώρησε αναζητώντας λύσεις μέσα από τις αρχές του σύγχρονου κινήματος, παρακολουθώντας τις διεθνείς τάσεις και ιδιαίτερα αυτές της Ευρώπης.⁵

Η έρευνα θα εστιάσει σε αυτοβιογραφικά κείμενα των δύο δημιουργών, ενώ σημαντικό μεθοδολογικό εργαλείο θα αποτελέσει το ερευνητικό τους έργο, στο οποίο αποκρυσταλλώνονται οι απόψεις τους για την αρχιτεκτονική και τη ζωή. Αυτό θα γίνει κυρίως μέσα από τα τρία άρθρα του Ζενέτου με τίτλο: «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» και το άρθρο «Δοχεία ζωής ή Το πρόβλημα για μιαν αληθινή αρχιτεκτονική» του Κωνσταντινίδη, όλα

⁵Σπύρος Αμούργης-Νίκος Καλογεράς, Που είναι το μοντέρνο do.co.mo.mo, σελ 13

τους δημοσιευμένα στο περιοδικό Αρχιτεκτονικά Θέματα. Συμπληρωματικά θα λειτουργήσουν το υπόλοιπο συγγραφικό τους έργο αλλά και έγκριτα κείμενα της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής.

Ο Ζενέτος από τη μία, ταλαντούχος συνθέτης, ακούραστος ερευνητής, με έντονο και ουσιαστικό κοινωνικό προβληματισμό, με άρτια επιστημονική κατάρτιση και ευρύτατες τεχνολογικές γνώσεις αντιμετώπισε με την ίδια ευσυνειδησία, σοβαρότητα και συνέπεια όλα τα έργα που μελέτησε.⁶ Ο Κωνσταντινίδης από την άλλη, είχε την πεποίθηση ότι ο αληθινός αρχιτέκτονας δεν είναι ένας κοινός επαγγελματίας ή δεξιτέχνης του σχεδιαστήριου, αλλά ο αρχιμάστορας-φιλόσοφος, ο αρχιμουσικός του γιαπιού που σχεδιάζει γνωρίζοντας «τάς αιτίας των ποιημένων».

Η «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» του Ζενέτου διατυπώνεται μέσα από τη θεώρηση της υπάρχουσας κατάστασης ως προβληματικής και ορίζεται ως ελεύθερος τόπος επίλυσης των προβλημάτων.⁷ Αυτό που συνήθως αποκαλείται «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» συμπυκνώνει τα προϊόντα μιας έρευνας για την αρχιτεκτονική και την πόλη του μέλλοντος, που συντροφεύει τον Τάκη Ζενέτο σε όλη την επαγγελματική του δραστηριότητα ως

⁷Ελένη Καλαφάτη, Τάκης Χ.Ζενέτος: ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική,σελ.129

«παράλληλη δομή». ⁸ Με αυτόν τον τρόπο η «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» ορίζεται ως εν δυνάμει πεδίο που πραγματώνεται στο κατασκευασμένο έργο. ⁹

Μέσα από το άρθρο του στα Αρχιτεκτονικά Θέματα, «Δοχεία Ζωής ή Το πρόβλημα για μία αληθινή ελληνική αρχιτεκτονική» του Κωνσταντινίδη γίνονται εναργείς οι απόψεις του για τη ζωή και την αρχιτεκτονική. Η «Αληθινή Αρχιτεκτονική» προκύπτει μέσα από το θεωρητικό του έργο, στο οποίο αποκρυσταλλώνονται οι απόψεις του. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, με την αληθινή αρχιτεκτονική χτίζουμε τη ζωή που θα θέλαμε να έχουμε και όχι την πραγματικότητα που μας ταλανίζει. Η «Αληθινή Αρχιτεκτονική» με τη σειρά της υλοποιείται, όπως αναφέρει ο ίδιος, στο κάθε κτίσμα του.

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί πως η Ηλεκτρονική Πολεοδομία του Ζενέτου και η Αληθινή Αρχιτεκτονική του Κωνσταντινίδη συνταυτίζονται με το αίτημα του Κανδύλη περί αρχιτεκτονικής:

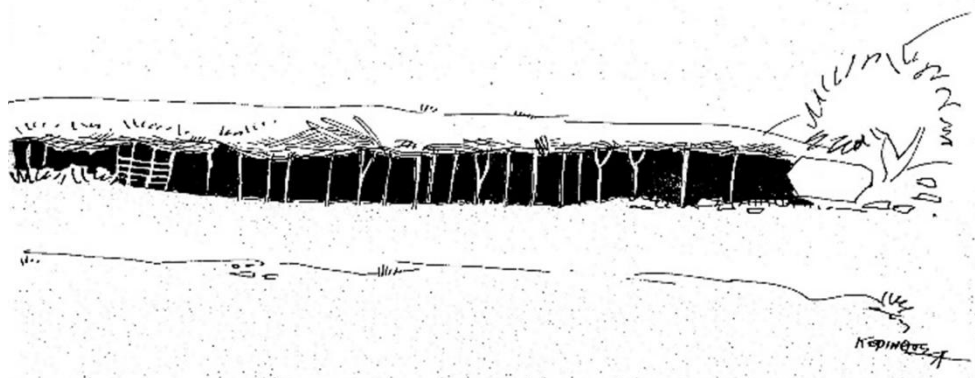
«Η κοινωνία ζητά να κατανοήσουμε, να εμπνευστούμε και να δημιουργήσουμε έναν καινούριο κόσμο, καλύτερο από το σημερινό. Και γι' αυτό πρέπει να μπορούμε να φτάσουμε μέχρι την καρδιά της αλήθειας». ¹⁰

⁸ Ελένη Καλαφάτη, ό.π.,σελ.21

⁹ Ελένη Καλαφάτη, ό.π.,σελ.129

¹⁰ Γιώργος Κανδύλης, περιοδικό: Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 1,1967

Τέλος οι δύο αυτές προσωπικότητες παρά τις αντιθέσεις τους, όσον αφορά στις επιρροές τους (Μόναχο-Παρίσι) και στην παραγωγή του αρχιτεκτονικού τους έργου, εμφανίζουν μέσα από το θεωρητικό τους έργο συγκλίσεις στα πρωτογενή στοιχεία της αρχιτεκτονικής σύνθεσης. Όπως θα δειχτεί παρακάτω οι δύο δημιουργοί δίνουν απαντήσεις πάνω σε κοινούς άξονες προβληματισμού. Το φυσικό υπόβαθρο - η σχέση με το αιώνιο, το πολιτιστικό υπόβαθρο - η σχέση με το σήμερα, η προσωπική ματιά – το βλέμμα στο μέλλον και η κατάληξη των παραπάνω αξόνων η διατύπωση του δικού τους αρχέτυπου – αρχιτεκτονικού τύπου αποτελούν το πλαίσιο όπου θα αναπτύξουν τα πρωτογενή στοιχεία τους.

1. ποιμνιοστάσιο έξω από την Κόρινθο (ακόμη ένα δοχείο ζωής μέσα στο τοπίο), 1965

Η αποκωδικοποίηση και η σύσταση του συστήματος
αξιών-αρχών

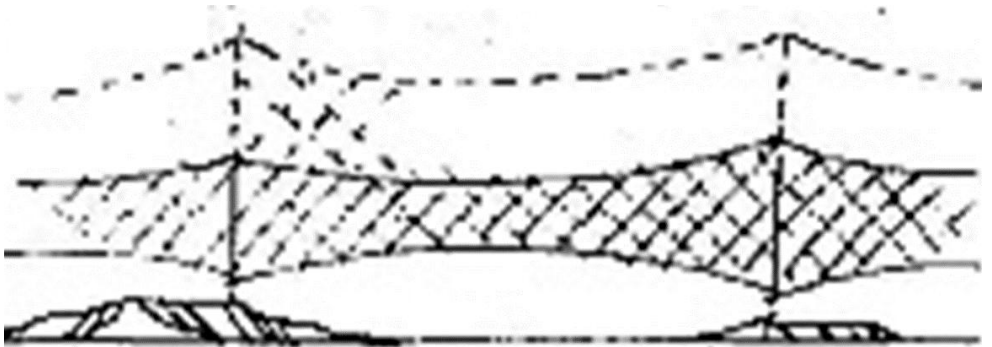
1. το φυσικό υπόβαθρο (η σχέση με το αιώνιο)

Στα κείμενα των δύο δημιουργών η φύση διαδραματίζει κυρίαρχο- σημαίνοντα ρόλο, αφού η ίδια κατευθύνει τον σχεδιασμό. Αμφότεροι οι δημιουργοί επιδεικνύουν το σεβασμό τους στο φυσικό τοπίο και εξάρουν την συμβολή του στην κοινωνικοποίηση, την εκπαίδευση και την εμπέδωση του ανθρωπισμού. Το φυσικό υπόβαθρο παρουσιάζεται ως ζωντανός οργανισμός, δηλαδή ως μία οργανική ενότητα που αλληλοεπιδρά τόσο με τον δημιουργό του αρχιτεκτονήματος όσο και με τους χρήστες του.

Όπως επισημαίνει η Καλαφάτη, η φύση «διαβάζεται» από τον Ζενέτο και υποδεικνύει η ίδια την κατεύθυνση που πρέπει να ακολουθήσει ο σχεδιασμός.¹¹

Από την άλλη ο Κωνσταντινίδης αναφέρει στο άρθρο «Δοχεία ζωής ή Το πρόβλημα για μian αληθινή αρχιτεκτονική» πως προϋπόθεση για μια αληθινή αρχιτεκτονική στον τόπο μας και στις μέρες μας, είναι

¹¹Ελένη Καλαφάτη, Τάκης Χ.Ζενέτος: ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική,σελ.94-98

2. δυνατότητα σταδιακής επέκτασης

να υπολογίσουμε το τοπίο και το κλίμα.¹² Ο Κωνσταντινίδης, τονίζει ότι έχουμε ξεχάσει την προαιώνια αλήθεια, πως δηλαδή ο άνθρωπος ζει αληθινά με το τοπίο και τη φύση.¹³ Αυτά βάζουν σε κάποιο συγκεκριμένο χνάρι τη σκέψη μας και όλη την πνευματική μας πορεία μέσα στο χρόνο.

Στο δεύτερο άρθρο του Ζενέτου στα Αρχιτεκτονικά Θέματα με τίτλο: «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» προτείνει την εύκαμπτη Πολεοδομία, το σύστημα χωροδικτύωματος από τεταμένα καλώδια. Με την κρεμαστή πόλη του φαίνεται ο σεβασμός του στο φυσικό υπόβαθρο. Το έδαφος αφήνεται τελείως ελεύθερο στη φυσική του κατάσταση. Η πόλη απλώνεται πάνω από δάση, ποτάμια, λίμνες, θάλασσες.¹⁴

Ο Κωνσταντινίδης αναφέρει στο άρθρο του στα Αρχιτεκτονικά Θέματα ότι το όμορφο τοπίο σε αναγκάζει να στραφείς προς το φυσικό περίγυρο που τραβά το βλέμμα και την ψυχή στο ανοιχτό ύπαιθρο.¹⁵ Αφήνει το νου του να δουλέψει έξω στο ύπαιθρο, κάτω από τον ανοιχτό ουρανό, γιατί το

¹² Άρης Κωνσταντινίδης, «Δοχεία Ζωής ή Το πρόβλημα για μία αληθινή ελληνική αρχιτεκτονική», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 1972, σελ.27

¹³ Άρης Κωνσταντινίδης, ό.π., σελ.29

¹⁴ Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 7, σελ.112

¹⁵ Άρης Κωνσταντινίδης, ό.π., σελ.27

ζεστό και φωτεινό τοπίο του προσφέρει μια ελευθερία.¹⁶

Το τρίτο άρθρο του Ζενέτου στα Αρχιτεκτονικά Θέματα με τίτλο: «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» φανερώνει την συμβολή του υποβάθρου στην κοινωνικοποίηση, την εκπαίδευση και την εμπέδωση του ανθρωπισμού. Οι εξυπηρετήσεις στην κλίμακα της γειτονιάς, τα κέντρα εργασίας, οι χώροι συγκεντρώσεων, κοινωνικών και καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, το ελεύθερο θέατρο και άλλα, τοποθετούνται στη δομή της κρεμαστής πόλης. Ενώ στο έδαφος, εκτός από τις αθλοπαιδιές, τους ελεύθερους φυσικούς χώρους και τους χώρους για περιοδικές εκδηλώσεις, θα υπάρχει και ο βασικός τομέας εκπαίδευσης και ειδικά της προσχολικής περιόδου. Η εκπαίδευση αυτή δε θα αφορά τη συσσώρευση γνώσεων σε κτήρια-σχολεία, αλλά συστήματα που θα επιτρέπουν την προσαρμογή του ανθρώπου στη φύση και στην κοινωνία, κάτι ανάλογο με τις σημερινές προτάσεις για «ελεύθερα σχολεία» στο δρόμο. Φυσικά, ο αστικός χώρος της παλιάς πόλης, αφού εξυγιανθεί, θα διατηρηθεί σαν όχι σαν μνημείο αλλά σα ζωντανός οργανισμός.¹⁷

Ο Κωνσταντινίδης τονίζει στο άρθρο του στα Αρχιτεκτονικά Θέματα, πως η εξωστρέφεια προς τη

¹⁶ Άρης Κωνσταντινίδης, ό.π., σελ.28

¹⁷ Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 8, σελ.124

φύση καθορίζει και την οργάνωση του εσωτερικού και εξωτερικού χώρου του αρχιτεκτονήματος σε ένα ενιαίο χώρο. Αναφέρεται στην οργάνωση του «μέσα» και του «έξω» σε ένα ενιαίο χώρο, έτσι που το «μέσα» να είναι ένα «έξω» και το «έξω» να είναι ένα «μέσα».¹⁸ Το «κατοικήσιμο» τοπίο ζει με το υπαίθρο για να πλάθει με τον τρόπο αυτό ένα «περιπατητικό» και υπαίθριο λόγο. Το ίδιο συμβαίνει και με την ελληνική μουσική που έχει γεννηθεί για να την ακούμε «έξω» από τα δωμάτια, στις πεδιάδες, στα βουνά, στις θάλασσες και κάτω από τον έναστρο ουρανό τις νύχτες.¹⁹

Ο Ζενέτος στο πρώτο άρθρο του στα Αρχιτεκτονικά Θέματα με τίτλο: «Ηλεκτρονική Πολεοδομία», παρουσιάζει την πρότασή του, η οποία βασίζεται στην απελευθέρωση του εδάφους. Αυτό επιτρέπει στις παρθένες εκτάσεις, να διατηρηθούν σαν περιοχές πρασίνου, στοιχείο που αποτελεί βασικό παράγοντα για την επιβίωση της πόλης.²⁰

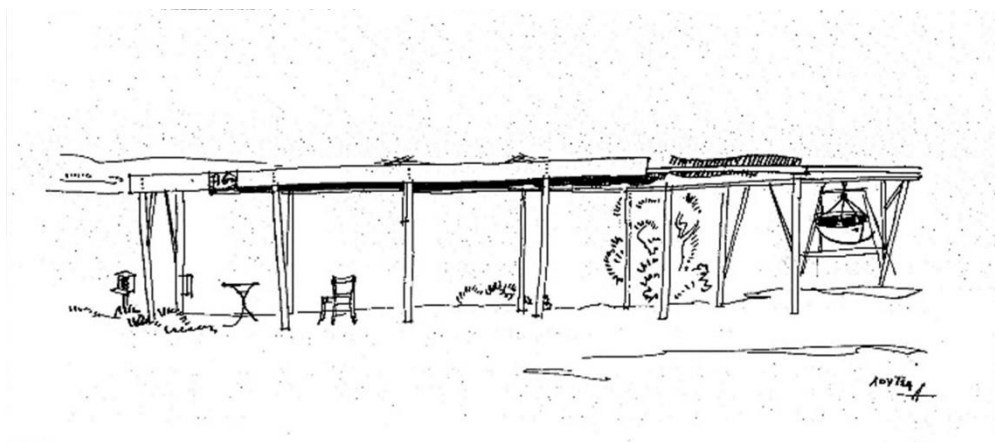
Τονίζει επίσης πως η έμφαση πρέπει να δοθεί στη φύση, που είναι το πιο ωραίο, ανακουφιστικό και απαραίτητο στοιχείο για τον άνθρωπο, με το οποίο πρέπει να είναι σε άμεση επαφή. Τέλος εξυμνεί το δάσος ως τη μόνη ανέξοδη, αυτόματη και χωρίς απορρίμματα

¹⁸ Άρης Κωνσταντινίδης, ό.π., σελ.27

¹⁹ Άρης Κωνσταντινίδης, ό.π., σελ.28

²⁰ Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 3,σελ.118

3. υπόστεγο καφενείο στην παραλία της Λούτσας, 1964

βιομηχανία στον κόσμο αλλά και ως την πιο αποτελεσματική στο να διαφυλάξει την οικολογική ισορροπία που τόσο χρειαζόμαστε.²¹

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονίσουμε, ότι ο σεβασμός του υποβάθρου από τον Ζενέτο φαίνεται χαρακτηριστικά. Στοχεύει έτσι, στην προγραμματική του ενίσχυση με βασικές κοινωνικές λειτουργίες της πόλης να λαμβάνουν χώρα σε αυτό. Αντίστοιχα, στον Κωνσταντινίδη, η φύση και ειδικότερα το ελληνικό τοπίο αποτελεί βασικό συντελεστή στη διαδικασία σχεδιασμού των έργων του. Το τοπίο και το κλίμα είναι παράγοντες της αρχιτεκτονικής του. Ο Κωνσταντινίδης εστιάζει το ενδιαφέρον του στο ελληνικό τοπίο και κλίμα εκεί όπου κλήθηκε να απαντήσει στην αρχιτεκτονική του σταδιοδρομία.

²¹Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 8, σελ.125

4. ολοκλήρωση του δικτύου. Όλες οι μονάδες έχουν το ίδιο optimum μέγεθος. Η Αθήνα γίνεται μια μονάδα πολυκεντρικού συστήματος, που διαφέρει μόνο σε ειδικότητα.

2. το πολιτισμικό υπόβαθρο (η σχέση με το σήμερα)

Η αναγνώριση του πολιτιστικού υποβάθρου είναι βασική αρχή και των δύο δημιουργών, οι οποίοι προσπαθούν να δώσουν απαντήσεις στο σύγχρονό τους αυτό υπόβαθρο. Από τη μια ο Ζενέτος εστιάζει στη λειτουργικότητα της πόλης και τον κοινωνικό ρόλο που αυτή διαδραματίζει. Ο ίδιος θεωρεί ότι η τεχνολογία είναι αυτή που θα λύσει τα όσα προβλήματα εκείνη παρουσιάζει. Από την άλλη ο Κωνσταντινίδης εστιάζει στον ανθρώπινο παράγοντα, τον οποίο τοποθετεί στο επίκεντρο της δημιουργίας, και του οποίου τις ανάγκες προσπαθεί να υπηρετήσει μέσα από λιτές κατασκευές.

Ο Ζενέτος στο πρώτο άρθρο του στα Αρχιτεκτονικά Θέματα πιστεύει πως η πόλη είναι το τελειότερο δημιούργημα του ανθρώπου, που έχει ως στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του και την ανάπτυξη ενός συστήματος κοινωνικών λειτουργιών. Το μέγεθος της πόλης πρέπει να ανταποκρίνεται στην ανθρώπινη κλίμακα. Τονίζει επίσης, πως λόγω της ανάπτυξης του τριτογενούς τομέα, η ανθρώπινη κλίμακα και το optimum μέγεθος της πόλης έχουν χαθεί.²² Για τον Ζενέτο η πόλη πρέπει να διατηρεί το είδος, τη σύνθεση και την κλίμακα των λειτουργιών για τις οποίες δημιουργήθηκε. Βλέπει την πόλη ως περιβάλλον θαλπωρής, καταφύγιο του ανθρώπου,

²²Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 3, σελ.114

5. μανάβικο στο Παγκράτι, 1945

ορμητήριο και κέντρο δημιουργικής δραστηριότητας, κοινωνικών επαφών και πνευματικών εκδηλώσεων. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον ο άνθρωπος θα έχει πάλι τη δυνατότητα για πραγματικά άμεσες επαφές με τους συνανθρώπους του.²³

Από την άλλη ο Κωνσταντινίδης στο άρθρο του στα Αρχιτεκτονικά Θέματα έψαχνε για την αλήθεια σε μια σύγχρονη αρχιτεκτονική. Προσπαθούσε να τη χτίσει ζωντανή, γεμάτη ανθρωπιά. Η πρώτη και η θεμελιακή αφετηρία για κάτι σύγχρονο είναι η σύγχρονη ζωή και ο σύγχρονος άνθρωπος²⁴ και καταλήγει στο ότι η αρχιτεκτονική είναι μια κοινωνική ανάγκη.²⁵ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά: «η αρχιτεκτονική γεννήθηκε στον κάθε τόπο για να στεγάσει και να καλύψει».²⁶ Η ελληνική αρχιτεκτονική είναι ανώνυμη και εκφράζει αυτό που γυρεύει η φύση και το τοπίο καθώς και αυτό που γυρεύουν οι ίδιοι οι κάτοικοι σαν αναγκαίο και απαραίτητο.²⁷

Η βασική έρευνα του Ζενέτου είναι κοινωνικοοικονομική.²⁸ Όπως θα ισχυριστεί ο ίδιος. Τα σύγχρονα προβλήματα κάνουν ολοένα και πιο

²³Τάκης Ζενέτος, ό.π.,σελ.116

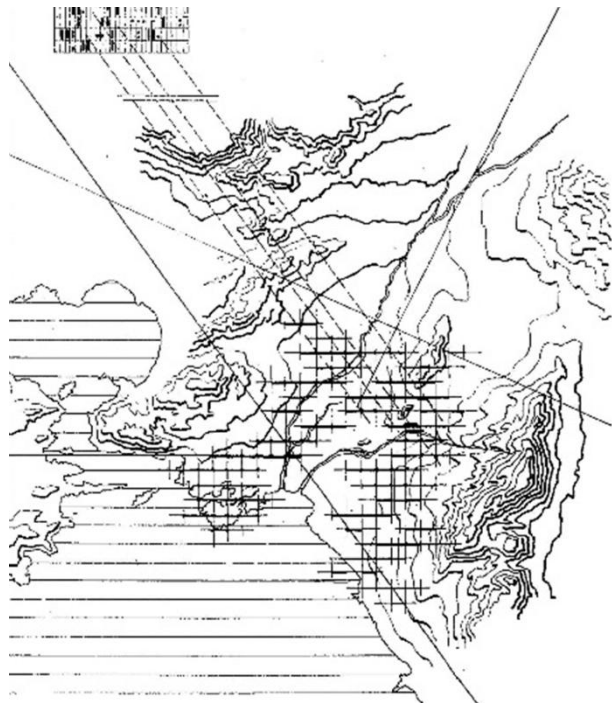
²⁴Άρης Κωνσταντινίδης, ό.π., σελ.34

²⁵Άρης Κωνσταντινίδης, Αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής,σελ.77

²⁶Άρης Κωνσταντινίδης, ό.π., σελ.28

²⁷Άρης Κωνσταντινίδης, ό.π., σελ.33

²⁸Τάκης Ζενέτος, Τάκης.Χ.Ζενέτος 1926-1977,σελ.6

6. η Αθήνα του μέλλοντος

φανερή την ανάγκη πολιτικοποίησης και «συμμετοχής» του αρχιτέκτονα, αλλιώς είναι αδύνατο να τα αντιμετωπίσει σωστά, όσο ταλέντο ή καλή θέληση και αν διαθέτει.²⁹ Καταλήγει στο ότι η αρχιτεκτονική ασκεί και μια κοινωνική «πολιτική». Ο Ζενέτος θεωρεί την πόλη ως το τελειότερο ανθρώπινο δημιούργημα, το οποίο αποτελεί τόπο επίλυσης των συνθηκών διαβίωσης και του συστήματος κοινωνικών λειτουργιών.

Ο Κωνσταντινίδης βλέπει το αρχιτεκτόνημα ως λύση των ανθρώπινων αναγκών. Η αρχιτεκτονική είναι η απάντηση στο ανθρώπινο αίτημα της προστασίας από τον καιρό. Έπειτα αναφέρεται στην ελληνική αρχιτεκτονική που εκφράζει τις ανάγκες του ανθρώπου, της φύσης και του τοπίου. Τέλος, προϋπόθεση της σύγχρονης αρχιτεκτονικής είναι να κατανοήσει τα αιτήματα του σύγχρονου ανθρώπου και του σύγχρονου τρόπου ζωής.

Στο σημείο αυτό καθίσταται φανερό πως η Ηλεκτρονική Πολεοδομία του Ζενέτου είναι η κατασκευή της δικής του λειτουργικής και ανθρώπινης πόλης για τους κατοίκους της. Με τον όρο «Ηλεκτρονική» θέλει να τονίσει αρωγή της τεχνολογίας στην επίτευξη του σκοπού αυτού.

²⁹ Ελένη Καλαφάτη, Τάκης Χ.Ζενέτος: ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική,σελ.42-43

Στο πρώτο άρθρο του στα Αρχιτεκτονικά Θέματα με τίτλο: «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» ο Ζενέτος εξηγεί ότι το χωροδικτύωμα αποτελεί τη γενική υποδομή της πόλης, έναν ιστό υποδοχής από τεταμένα καλώδια, κατακόρυφες και οριζόντιες αρτηρίες και δίκτυα εξελιγμένων μέσω τηλε-επικοινωνίας και τηλεενεργειών.³⁰ Για να αποκτήσει η πόλη optimum μέγεθος η τεχνολογία θα αλλάξει τον τρόπο λειτουργίας του τριτογενούς τομέα. Μέσω της «τηλεεργασίας» θα επιτρέπεται η «τηλε-εξυπηρέτηση». Έτσι ο άνθρωπος θα εργάζεται από το σπίτι του, ή σε κοινόχρηστους χώρους των μονάδων κατοικίας ή σε περιφερειακά κέντρα. Πάντα όμως οι μετακινήσεις θα είναι σε ακτίνα πεζού. Έτσι ο άνθρωπος θα έχει την ευκαιρία να συναντά πάλι τους συνανθρώπους του. Η πόλη θα αποκτήσει έτσι, μια κοινωνική ενότητα. Η λειτουργικότητα της πόλης επιτυγχάνεται μέσα από την αρωγή της τεχνολογίας, η οποία διασφαλίζει το ανθρώπινο, μείζον χαρακτηριστικό της πόλης του. Επίσης, με την αρωγή της «τηλε-επιμόρφωσης» και της «τηλε-έρευνας», θα εξισώσει η τεχνολογία τις τοποθεσίες διαμονής του ανθρώπου.³¹ Ο στόχος της Ηλεκτρονικής Πολεοδομίας του Ζενέτου είναι η ομοιόμορφη

³⁰ Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 7, σελ.112

³¹ Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 3, σελ.116

κατανομή ισοδύναμων κέντρων σε όλες τις περιοχές της γης.³²

Ο Κωνσταντινίδης υποστηρίζει από την πλευρά του την τυποποίηση στην κατασκευή και την οικονομία στα υλικά και στο χρόνο κατασκευής. Όπως αναφέρει στο άρθρο του στα Αρχιτεκτονικά Θέματα με τίτλο: «Δοχεία ζωής ή Το πρόβλημα για μian αληθινή ελληνική αρχιτεκτονική», τα διάφορα υπόστεγα σε ταβέρνες και καφενεία και τόσα σπίτια, δείχνουν ποια θα μπορούσε να είναι ακόμη και σήμερα η αληθινή ελληνική αρχιτεκτονική ως πρότυπο για τους αρχιτέκτονες, για το πώς είναι μια λιτή, σεμνή, όμορφη και ανάλαφρη «κατασκευή» με όποιο υλικό διαλέξουμε, που θα οργανώνει το «μέσα» και το «έξω» σε ένα χώρο, σε ένα δοχείο ζωής μέσα στο κάθε τοπίο.³³ Και κατασκευαστικά όμως η αρχιτεκτονική ψάχνει να βρει έναν σκελετό που θα στηρίζει μια στέγη.³⁴

³² Τάκης Ζενέτος, ό.π., σελ.118

³³ Άρης Κωνσταντινίδης, «Δοχεία Ζωής ή Το πρόβλημα για μία αληθινή ελληνική αρχιτεκτονική», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 1972, σελ.34

³⁴ Άρης Κωνσταντινίδης, ό.π., σελ.29

3. η προσωπική ματιά (με το βλέμμα στο μέλλον) το όραμά τους , το ευέλικτο-εφήμερο

Η προσωπική ματιά τους ξεπερνά τα τοπικά όρια, είναι οικουμενική. Ακόμη δεν προσβλέπει μόνο στο σήμερα αλλά και στο μέλλον.

Ο Ζενέτος, αυθεντικός ιδεαλιστής, ίσως να συλλογιζόταν το όραμα ενός νέου μελλοντικού Διαφωτισμού, μιας απώτερης περιόδου καθολικής ισονομίας και προόδου για τους ανθρώπους.³⁵ Όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, η αντίφαση και το αδιέξοδο της σημερινής κοινωνίας τον οδήγησαν στην έρευνα για μια «ηλεκτρονική πολεοδομία» που αναφέρεται σε οποιοδήποτε πολιτικό καθεστώς.³⁶

Από την άλλη ο Κωνσταντινίδης με τον ίδιο οικουμενικό τόνο γράφει το 1965: *«Η αληθινή αρχιτεκτονική είναι χρήσιμη και ωφέλιμη για τον κάθε άνθρωπο, για όλες τις κοινωνίες, για όλους τους τόπους. Είναι παγκόσμια, έχοντας πιάσει τις αιώνιες εκείνες ουσίες, που είναι απαραίτητες για όλους τους τόπους».*

Το όραμα των δύο δημιουργών συναντάται μοναδικά στον ευέλικτο και εφήμερο χαρακτήρα του αρχιτεκτονικού έργου. Αμφότεροι το οραματίζονται

³⁵ Ελένη Καλαφάτη, Τάκης Χ.Ζενέτος: ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική,σελ.13

³⁶ Τάκης Ζενέτος, Τάκης.Χ.Ζενέτος 1926-1977,σελ.6

ως ένα ευπροσάρμοστο σχήμα- εργαλείο, το οποίο υπηρετεί μοναδικά τις εκάστοτε ανθρώπινες ανάγκες, ενώ αποτάσσονται το χαρακτήρα του μνημείου.

Στο τρίτο άρθρο των Αρχιτεκτονικών Θεμάτων με τίτλο: «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» αναφέρει ότι τα περιβλήματα των χώρων διαβίωσης είναι τελείως ανεξάρτητα από τον φορέα, που έχει πολύ μεγαλύτερη διάρκεια ζωής. Η ανεξαρτητοποίηση αυτή προσφέρει και τη μέγιστη ευελιξία στη διαμόρφωση του περιβάλλοντος.³⁷

Ο Ζενέτος στο πρώτο άρθρο των Αρχιτεκτονικών Θεμάτων με τίτλο «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» αναφέρεται στην εύκαμπτη Πολεοδομία, δηλαδή στην εφαρμογή εύκαμπτων συστημάτων σε όλες τις εγκαταστάσεις τόσο τις κτιριακές όσο και της υποδομής. Η εύκαμπτη Πολεοδομία που προτείνει ο Ζενέτος είναι ένα σύστημα χωροδικτύωματος από τεταμένα καλώδια με συνεχή αναπροσαρμογή ιστού, που εξυπηρετεί την επιταχυνόμενη μεταβολή του τρόπου διαβίωσης και τη βραχυχρόνια χρήση των μέσων εξυπηρέτησης.³⁸

³⁷ Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 8,σελ.122

³⁸ Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 3,σελ.120

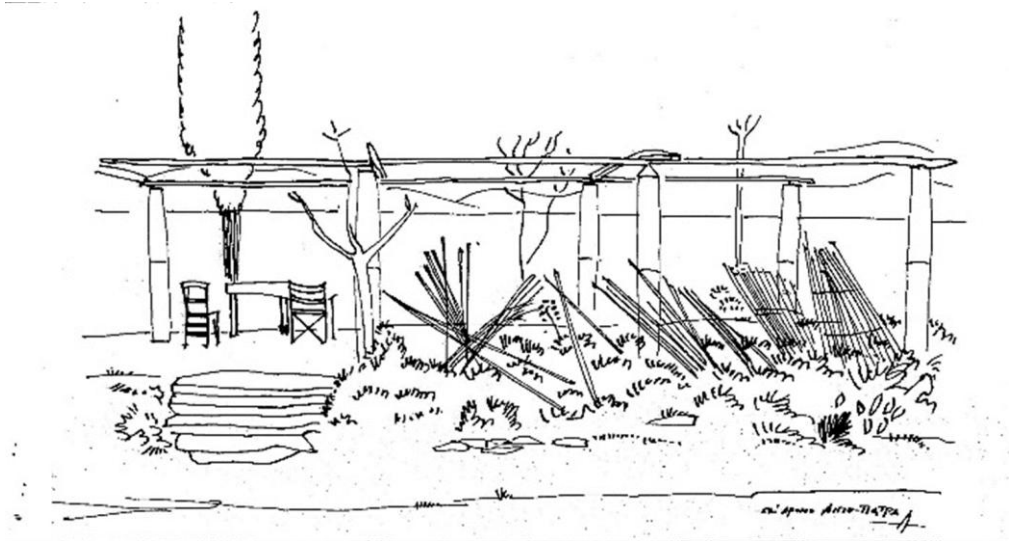
7. προοπτικό χωροδικτυώματος

Από την άλλη ο Κωνσταντινίδης στο άρθρο στα Αρχιτεκτονικά Θέματα υποστηρίζει πως μας ενδιαφέρει αυτό που χτίζουμε να είναι το αναγκαίο και το αληθινό και όχι το καινούριο και το πρωτοφανέρωτο. Στην αληθινή αρχιτεκτονική δεν είναι τίποτα οριστικά τελειωμένο, αλλά το κάθε αρχιτεκτόνημα είναι κάτι ατέλειωτο, αφού, για να ζει πραγματικά, πρέπει να μεταπλάθεται σύμφωνα με κάθε καινούρια αναγκαιότητα της ζωής, σαν ένα ελαστικό εργαλείο «ζωής» που μεγαλώνει ή μικραίνει για να δέχεται ότι είναι αληθινά υπαρκτό και αναγκαίο, σήμερα και αύριο και μεθαύριο. Τέλος, πρέπει να είναι και όμορφο, για να λύνει βασικά και θεμελιακά στη διάρκεια του χρόνου τα προβλήματα της ζωής και να τα αντιμετωπίζει, όπως είπε ο ποιητής Γκαίτε, «με μάτια που αισθάνονται και χέρια που βλέπουν».³⁹

Ο Ζενέτος ανέφερε πως σκοπός της αρχιτεκτονικής σήμερα δεν είναι να στήνει μνημεία, αλλά να εξυπηρετεί άμεσα τις τεράστιες ανάγκες της εξελισσόμενης κοινωνίας. Αυτό θα γινόταν εφικτό με εύκαμπτα συστήματα και στοιχεία, όσο το δυνατόν πιο προσωρινά και χαμηλού κόστους και με τη δυνατότητα να δημιουργούν ένα εξελισσόμενο περιβάλλον.⁴⁰ Είναι φανερό πως με τον τρόπο αυτό ο Ζενέτος δεν προτείνει τελειωμένα σχέδια αλλά

³⁹ Άρης Κωνσταντινίδης, ό.π.,σελ.34

⁴⁰ Τάκης Ζενέτος, Προβλήματα δομής στην Ελλάδα-Η πόλη του μέλλοντος, Αρχιτεκτονικά Θέματα,τεύχ.1,σελ.88

8. υπόστεγο καφενείο στον παραλιακό δρόμο από το Αίγιο στην Πάτρα, 1960

αλληπάλληλα σενάρια μεταβολών, που σχεδιάζονται βέβαια με λεπτομέρεια. Αυτό που τελικά σχεδιάζει είναι πλάνα-κλειδιά και φάσεις εξέλιξης προς ένα στόχο.⁴¹ Ο Κωνσταντινίδης υποστηρίζει και αυτός, πως η αρχιτεκτονική που επιδιώκει να είναι μνημειακή είναι μια καταδίκη σε ισόβια κάθειρξη. Η δική του αληθινή αρχιτεκτονική είναι κάτι εφήμερο.⁴² Μάλιστα τονίζει πως η αρχιτεκτονική είναι και προφητική.⁴³ Στον Κωνσταντινίδη το αρχιτεκτόνημα μεταπλάθεται σύμφωνα με την εκάστοτε αναγκαιότητα του τρόπου ζωής, ως ένα ελαστικό εργαλείο ζωής που δέχεται το αληθινά αναγκαίο.

⁴¹ Ελένη Καλαφάτη, Τάκης Χ.Ζενέτος: ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική,σελ.38

⁴² Άρης Κωνσταντινίδης, Αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής,σελ.210

⁴³ Άρης Κωνσταντινίδης,ό.π.,σελ.167

το αρχέτυπο -αρχιτεκτονικός τύπος

Όπως είδαμε παραπάνω οι δύο δημιουργοί εμφανίζουν μέσα από το θεωρητικό τους έργο κυρίως συγκλίσεις στα πρωτογενή στοιχεία της αρχιτεκτονικής σύνθεσης. Στο σημείο αυτό θα δούμε την κατάληξη των στοιχείων αυτών που σχηματίζουν το αρχέτυπο. Το αρχέτυπο ή αρχιτεκτονικός τύπος συμπυκνώνει όλα αυτά τα πρωτογενή στοιχεία.

Ο Ζενέτος στο τρίτο άρθρο του με τίτλο: «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» αναφέρεται εκτενώς στο δικό του θα λέγαμε αρχέτυπο. Εκεί αναφέρει πως η ιδιοσυγκρασία του ανθρώπου του μέλλοντος θα επιτρέψει την εφαρμογή άυλων συστημάτων δημιουργίας περιβάλλοντος.⁴⁴ Για τον Ζενέτο, η δομή της πόλης και της κατοικίας του αύριο πρέπει να είναι κάτι φευγαλέο και όσο το δυνατόν πιο άυλο.

Ο Ζενέτος στο τελευταίο μέρος της Ηλεκτρονικής πολεοδομίας καταλήγει περιγράφοντας το ουτοπικό του μοντέλο κατοίκησης. *«Το όλο περιβάλλον, ο ελεγχόμενος χώρος, «χωρίζεται» από το υπαίθριο με παραπετάσματα αέρα που θα περιέχει μόρια ανακλάσεως σε ρυθμιζόμενη πυκνότητα και είδος μόνωσης από την επιθυμητή περιοχή ηλιακής ακτινοβολίας. Στο περιβάλλον αυτό οι άνθρωποι ζουν γυμνοί. Έτσι όχι μόνο θα ζουν πιο άνετα και ελεύθερα*

⁴⁴ Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 8, σελ.125

*αλλά θα συμβάλλουν στην ανάπτυξη ενός κόσμου με ελάχιστα απορρίμματα. Στο υπαίθρο θα βγαίνουν επίσης γυμνοί, εκτός αν οι καιρικές συνθήκες είναι δυσμενείς. Τότε θα φορούν μια κλιματιζόμενη φόρμα με μόνο εξάρτημα ένα πομποδέκτη επικοινωνιών».*⁴⁵

Ο Ζενέτος προσπάθησε να ενοποιήσει τον εσωτερικό με τον εξωτερικό χώρο χωρίς σαφές όριο τόσο για τον κάτοικο όσο και για τον άνθρωπο στο δρόμο. Αναφέρεται κατ' αρχάς στην ενοποίηση του εσωτερικού χώρου με τον εξωτερικό, ως χαρακτηριστικό μιας μεσογειακής αρχιτεκτονικής παράδοσης που σχετίζεται με το κλίμα. Ταυτόχρονα αναζητά, μέσα από το σπάσιμο του ορίου της κατοικίας, τρόπους ενοποίησης του ιδιωτικού με τον δημόσιο χώρο,⁴⁶ υλοποιώντας το αίτημά του όπως αναφέρει χαρακτηριστικά: «Πάντα με απασχολούσε το πρόβλημα να σπάσω τον κύβο-κουτί».

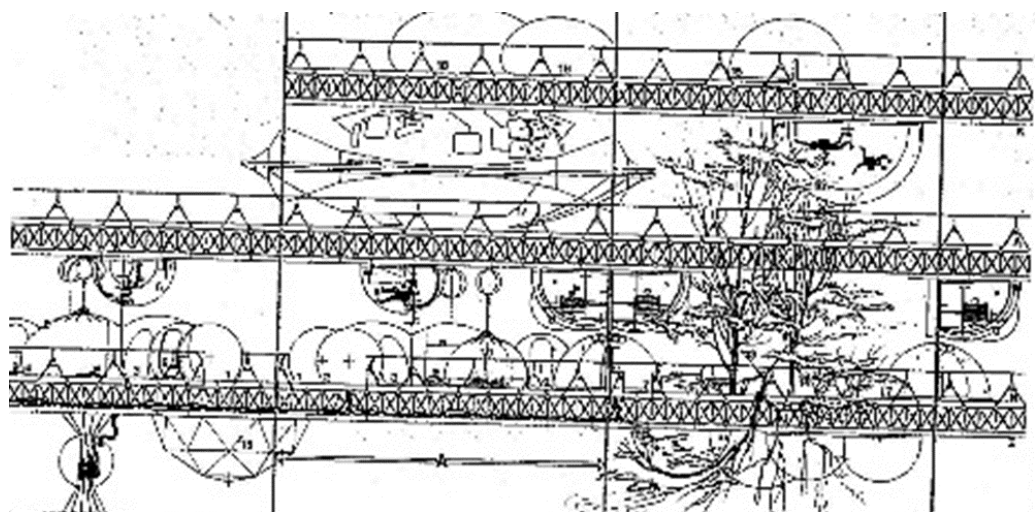
Ο Ζενέτος κάνει μια πρόβλεψη της διάρθρωσης της ζωής και των χώρων διαμονής στο μέλλον. Προσπαθεί να ιχνηλατήσει το πρόγραμμα- τον καθημερινό βίο σε πέντε βασικές δραστηριότητες.⁴⁷

Η πρώτη δραστηριότητα είναι η δημιουργική ή τηλεεργασία από το σπίτι και το «παιχνίδι». Για αυτή τη δραστηριότητα προτείνει ένα κινητό σπονδυλωτό

⁴⁵ Τάκης Ζενέτος, ό.π.,σελ.124

⁴⁶ Ελένη Καλαφάτη, ό.π.,σελ.61

⁴⁷ Τάκης Ζενέτος, ό.π.,σελ.122

9. μερική όψη αστικού χωροδικτύωματος

εύκαμπτο φορέα του σώματος, ένα δεύτερο «σώμα» για όλες τις χρήσεις με χειριστήριο τηλε-ενεργειών και συγκρότημα οπτικοακουστικών επαφών. Το συγκρότημα αυτό, για όσους θέλουν πλήρη απομόνωση, θα βρίσκεται σε ένα περίβλημα αναρτημένο από την οροφή για την τρισδιάστατη εκμετάλλευση του χώρου. Εκεί το άτομο θα απομονώνεται τελείως, θα αυτοσυγκεντρώνεται, θα ηρεμεί, ή αντίθετα θα δρα έχοντας στη διάθεσή του όλα τα μέσα προέκτασης των φυσικών δυνατοτήτων, τα οποία συνεχώς θα εξελίσσονται. Έτσι θα έχει τη δυνατότητα να βρίσκεται πουθενά σε πλήρη απομόνωση ή παντού σε συνεχή τηλε-επαφή παγκοσμίως.⁴⁸

Επόμενη δραστηριότητα είναι η σωματική άσκηση. Εκτός από τη μεγάλη ποικιλία εγκαταστάσεων στο έδαφος, το άτομο θα διαθέτει στην περιοχή διαμονής του «ελκυστικά» μέσα παιχνιδιού και γυμναστικής. Ακόμη, το περπάτημα θα αποκτήσει ξανά τη σημασία του γιατί οι βασικές δραστηριότητες και τα κέντρα υπηρεσιών θα είναι σε ακτίνα πεζού.⁴⁹

Η τρίτη δραστηριότητα είναι η σεξουαλική ζωή, η ανάπαυση και «στιγμιαίος» ύπνος. Ένα μέρος του χώρου διαβίωσης η περιοχή μικρο-ευκαμψίας, θα καταλαμβάνεται περιοδικά για συμβατικές

⁴⁸ Τάκης Ζενέτος, Ηλεκτρονική Πολεοδομία, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 8, σελ.122

⁴⁹ Τάκης Ζενέτος, ό.π., σελ.123

σεξουαλικές δραστηριότητες, ανάπαυση ή «στιγμιαίο» ύπνο με τη βοήθεια μιας τεχνικής εναλλασσόμενου ανάγλυφου του «εδάφους», ένα συμπληρωματικό έπιπλο του μέλλοντος, ενώ το υπνοδωμάτιο θα καταργηθεί. Το «έδαφος» μετά τη χρήση κατάκλισης θα οριζοντιώνεται ή θα παίρνει άλλες στάσεις.⁵⁰

Η τέταρτη δραστηριότητα είναι η κατανάλωση προϊόντων και η διάθεση απορριμμάτων. Για αυτήν προτείνει ένα εργαστήριο σύνθεσης-αποσύνθεσης καταναλωτικών προϊόντων. Τα τρόφιμα και τα ποτά πιστεύει ότι θα διοχετεύονται με μορφή υγρού και σκόνης μέσω αγωγών, και θα συνθέτονται στον τόπο κατανάλωσης.⁵¹

Η πέμπτη δραστηριότητα είναι οι κοινωνικές επαφές και εκδηλώσεις. Η προτεινόμενη μορφή της πόλης και η απελευθέρωση του ατόμου από άχρηστες μετακινήσεις για διεκπεραιώσεις της καθημερινής ρουτίνας θα επιτρέψουν χάρη στις τηλεενέργειες κάθε μορφή κοινωνικής εκδήλωσης. Ο ελεύθερος χρόνος που θα προκύψει θα δώσει μια νέα διάσταση στις σχέσεις των συμβιούντων ατόμων, η οποία θα προέρχεται από την ήρεμη ενατένιση της ουσίας των πραγμάτων. Θα συναντιούνται στους πεζοδρόμους, πάνω από το δάσος, στις πλατείες και στους άλλους

⁵⁰ Τάκης Ζενέτος, ό.π., σελ.123

⁵¹ Τάκης Ζενέτος, ό.π., σελ.123

χώρους επαφών που παρεμβάλλονται μεταξύ των χώρων διαμονής. Εκτός από τις άμεσες επαφές ο τοίχος-οθόνη τηλεόρασης, θα επιτρέπει πλήρεις επαφές με πρόσωπα και διάφορα εναλλασσόμενα περιβάλλοντα, τηλε-ταξίδια.⁵²

Την ίδια έμφαση στη φύση δίνει ο Κωνσταντινίδης τονίζοντας την αναγκαιότητα της κατανόησης της. Αναφέρει χαρακτηριστικά πως πρέπει οι άνθρωποι να καταλάβουν τι αντιπροσωπεύει για τον καθένα ο φυσικός περίγυρος, το κάθε τοπίο, ολόκληρη η φύση και το χώμα που πατάν τα πόδια τους και ο ουρανός που τους «στεγάζει» και η θάλασσα που τους τριγουρίζει, για να τους φέρνει σε επαφή με όλη την οικουμένη.⁵³ Και καταλήγει πως όλο το παιχνίδι στην αρχιτεκτονική είναι το να οργανώσουμε τον χώρο του τοπίου ώστε να ζούμε άνετα και όμορφα.⁵⁴

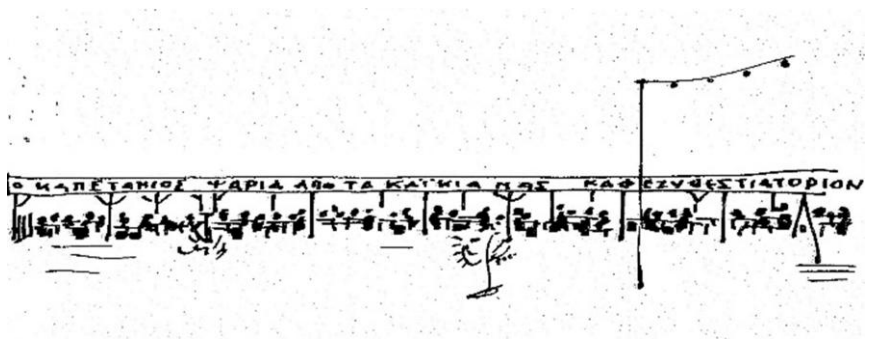
Ο Κωνσταντινίδης από την πλευρά του ζητά την επιστροφή, στις σχέσεις των ανοιχτών και κλειστών χώρων που δοκιμάστηκαν στο συγκεκριμένο κλίμα και τοπίο του ελληνικού χώρου, «που επιτρέπουν την άνετη διαβίωση στη σκιά και το φως του ελληνικού τοπίου, το υπόστεγο, την αυλή με το περιστύλιο, τις στοές».⁵⁵

⁵² Τάκης Ζενέτος, ό.π., σελ.123

⁵³ Άρης Κωνσταντινίδης, Αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής, σελ.31

⁵⁴ Άρης Κωνσταντινίδης, «Δοχεία Ζωής ή Το πρόβλημα για μία αληθινή ελληνική αρχιτεκτονική», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 1972, σελ.29

⁵⁵ Δημήτρης Φιλιππίδης, Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σελ.264

10. υπόστεγο εστιατόριο στην παραλία της Λούτσας, 1970

Ακόμη ισχυρίζεται πως γεννιέται το κάθε αρχιτεκτονικό έργο μέσα από έναν τοπιακό χώρο και σύμφωνα με τη συγκεκριμένη κλιματολογική πραγματικότητα, η οποία στην Ελλάδα είναι τόσο φιλόξενη και φιλική, που το κάθε σπίτι θα μπορούσε να είναι μονάχα ένα υπόστεγο και χωρίς κανέναν, τοίχο από κάτω του.⁵⁶

Ο Κωνσταντινίδης τονίζει ότι αρχικά η αρχιτεκτονική είναι καλυπτική. Η κάθε αρχιτεκτονική είναι πρώτιστα μια στέγη, ένα στέγαστρο. Μια στέγη σε ένα ορισμένο ύψος πάνω από την επιφάνεια της γης για να κυκλοφορούμε και να διαβιούμε άνετα από κάτω της.⁵⁷

Καταλήγει περιγράφοντας τον αρχιτεκτονικό τύπο που προτείνει. Ένα βαθύ υπόστεγο στην κάψα του μεσημεριού, το καλοκαίρι. Όπου η σκιά έχει ένα δικό της φως και όλος αυτός ο υπόστεγος χώρος μια ηρεμία. Και είναι δροσερός, όπως τον διαπερνάει και κάποιο αεράκι, που δεν ξέρεις από που έρχεται. Γιατί ένα υπόστεγο δίνει τη δυνατότητα στον κάθε άνθρωπο, να στέκεται πιο καλά στις διαστάσεις του και να ζει πιο αγκαλιαστά με τη φύση. Ανοίγοντας

⁵⁶ Άρης Κωνσταντινίδης, Αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής, σελ.81

⁵⁷ Άρης Κωνσταντινίδης, «Δοχεία Ζωής ή Το πρόβλημα για μία αληθινή ελληνική αρχιτεκτονική», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 1972, σελ.28

κιάλας μια διαλογική συζήτηση μαζί της, που θα έχει να του προσφέρει τόσες χαρές και τόσες ομορφιές.⁵⁸

⁵⁸ Άρης Κωνσταντινίδης, Αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής, σελ.228

Η εξήγηση της επιλογής

Η άρνηση της μορφής και η έμφαση στις προθέσεις των δημιουργών διατυπωμένες στο χαρτί αποτελούν το απαύγασμα των προθέσεων τους. Από τη μία πλευρά μεταξύ χαρτιού και δημιουργού έχουμε μόνο το μολύβι να κωδικοποιεί το λόγο και συμβάλει στην άμεση έκφραση της αρχιτεκτονικής επιθυμίας. Ενώ από την άλλη μεταξύ δημιουργού και αρχιτεκτονήματος έχουμε την παρεμβολή του πλαισίου (οικοδομική, τεχνολογία, οικοδομικοί κανονισμοί, τα θέλω του πελάτη και το χρονικό διάστημα από τη διατύπωση του αρχιτεκτονικού προβλήματος), που επιτρέπει την αλλοίωση της αρχικής πρόθεσης του δημιουργού.

Η επιτυχία της «επιστροφής»

Μιας επιστροφής ως υπέρβαση και μάθηση από τα διδάγματα του μοντέρνου. Η επιστροφή αυτή μας φέρνει σε επαφή με μια ανατρεπτική νεωτερικότητα που στηρίζεται στα γενικά και ειδικά χαρακτηριστικά του έργου και είναι σε θέση να ελευθερώσει ανεξάντλητες δυνάμεις επανερμηνείας και δημιουργίας,⁵⁹ εμπλουτίζοντας τις συνθετικές πρακτικές του παρόντος.

⁵⁹Παναγιώτης Τουρνικιώτης, ό.π., σελ.221

Ο εμπλουτισμός συνθετικών αρχών του παρόντος

Μέσα από την κοινή αλλά και τη διαφορετική οπτική τους διαμορφώνεται πληρέστερα ο εκάστοτε προγραμματικός τους άξονας. Ο στόχος δεν είναι να φανεί η διαφορετική οπτική των δημιουργών, αλλά μέσα από την ομοιότητα και τη διαφορά, να εμπλουτιστεί η σύσταση των προγραμματικών αξόνων.

Αναλύοντας αρχικά τον πρώτο προγραμματικό άξονα του φυσικού υποβάθρου των δύο δημιουργών αποκρυσταλλώνεται όλο το φάσμα του.

Η φύση κατευθύνει το σχεδιασμό αποτελεί και για τους δύο δημιουργούς καθοριστικό παράγοντα στη προγραμματική διαδικασία του σχεδιασμού. Η επιρροή της φύσης φτάνει από το σεβασμό προς αυτή μέχρι και τη δραστική επέμβασή πάνω της. Στις δύο παραπάνω περιπτώσεις η φύση αλληλεπιδρά με το αρχιτεκτόνημα και αποτελεί βασική προγραμματική αξία.

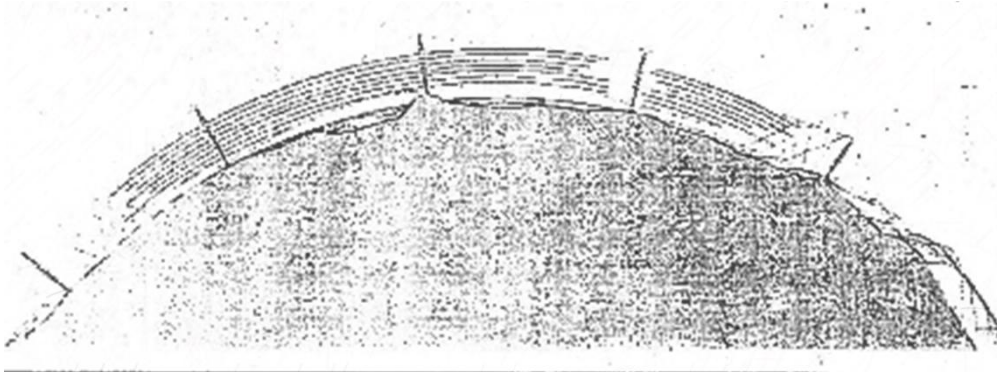
Ένα άλλο χαρακτηριστικό με κοινή οπτική από τους δύο δημιουργούς είναι η ενοποίηση του μέσα με το έξω του αρχιτεκτονήματος χωρίς σαφές όριο. Η αποδόμηση του ορίου αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό τους κάνοντας μια αρχιτεκτονική ανοιχτή, εξωστρεφής και ανάλαφρη. Η σχεδίαση του μέσα γίνεται παράλληλα με το έξω του αρχιτεκτονήματος δημιουργώντας ένα ενιαίο οργανισμό και χώρο.

Η πρώτη διαφοροποίηση μεταξύ των δημιουργών εντοπίζεται στην οπτική τους για το τοπίο, διευρύνοντας με τον τρόπο αυτό τον προγραμματικό άξονα.

Από την μία ο Κωνσταντινίδης βλέπει το αρχιτεκτόνημα ως ζωντανό οργανισμό και πιστεύει σε μία διαλεκτική σχέση αρχιτεκτονήματος με το τοπίο. Παρουσιάζει το κατοικήσιμο τοπίο να ζει με το ύπαιθρο, πλάθοντας με τον τρόπο αυτό έναν «περιπατητικό» υπαίθριο λόγο.

Από την άλλη ο Ζενέτος αναγνωρίζει την εκπαιδευτική ιδιότητα του τοπίου. Ο άνθρωπος εκπαιδεύεται από το φυσικό τοπίο. Η πρότασή του για ελεύθερα ανοιχτά σχόλια στο δρόμο τείνει προς αυτή την κατεύθυνση.

Τέλος η μεγάλη διεύρυνση του προγραμματικού άξονα πραγματοποιείται λόγω της διαφορετικής

11. επανάληψη του φλοιού της γης στο απώτερο μέλλον

βαρύτητας που δίνουν οι δημιουργοί ως προς το φυσικό υπόβαθρο συνολικά. Πιο συγκεκριμένα η διαφορά έγκειται στο ότι ο Κωνσταντινίδης δίνει έμφαση στο αίσθημα ελευθερίας που δίνει η φύση με μια πιο ελληνοκεντρική ματιά, ενώ ο Ζενέτος στην οικολογική διάσταση της φύσης με μια πιο οικουμενική ματιά. Το αίσθημα ελευθερίας της ελληνικής γης που αποκομίζει το άτομο, αλλά και η οικολογική συνείδηση ενός οικουμενικού οράματος διευρύνουν και δίνουν το στίγμα τους στον προγραμματικό άξονα του φυσικού υποβάθρου.

Παρατηρούμε πως ο πρώτος προγραμματικός άξονας, αναπτύσσει στοιχεία με αιώνιο θα λέγαμε χαρακτήρα. Η φύση, το έδαφος – υπόβαθρο, το τοπίο, το τοπικό και το υπερτοπικό, η οικολογία και η ελευθερία είναι στοιχεία που αν και έχουν αιώνια υπόσταση διαρκώς μεταλλάσσονται και εξελίσσονται.

Η ανάλυση προχωρά και στον δεύτερο προγραμματικό άξονα των δύο δημιουργών που είναι το πολιτιστικό υπόβαθρο, το πλαίσιο αναφοράς δηλαδή, μέσα στο οποίο ζουν.

Μια σημαντική διαφορά των δύο δημιουργών αποτελεί η οπτική του χρόνου. Ο Ζενέτος δραστηριοποιείται στην εποχή του σκεπτόμενος πάντα τις επόμενες γενιές. Από τα στοιχεία του παρελθόντος σέβεται το ιστορικό τους αποτύπωμα.

Είναι σαφές εδώ πως η βαρύτητα του ενδιαφέροντός του δίνεται στο μελλοντικό κοίταγμα. Ο Κωνσταντινίδης χαρακτηρίζεται από την ενιαία ματιά στο χρόνο. Βλέπει το σήμερα το αύριο και το χθες ως ενιαίο σχήμα. Το παρελθόν το προσεγγίζει μέσα από την ανώνυμη αρχιτεκτονική. Η πρωτόγονη γι αυτόν αρχιτεκτονική είναι πηγαία και όμορφη, σύγχρονη και αληθινή. Ότι δηλαδή σχεδιάζει για την εποχή του αλλά και για το μέλλον. Το αύριο το προσεγγίζει με τον ίδιο ακριβώς τρόπο με αυτόν του Ζενέτου. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η βαρύτητα ως προς τις εποχές στον Κωνσταντινίδη ισοκατανέμεται, ενώ στο Ζενέτο δεν είναι ισοβαρής.

Ένα άλλο στοιχείο που παρουσιάζει ομοιότητα λόγω της ταύτισης των δημιουργών ως προς το κοίταγμα στο μέλλον, αποτελεί η πίστη τους στην εφήμερη αρχιτεκτονική. Προτείνουν μια ανάλαφρη, εφήμερη

αρχιτεκτονική, εύπλαστη από τις επόμενες γενιές, καταδικάζοντας παράλληλα τη μνημειακή αρχιτεκτονική.

Επίσης ένα ακόμη στοιχείο είναι η ανθρωποκεντρική προσέγγιση. Η προσέγγιση αυτή είναι κοινή έχει όμως διαφορετική για τον καθένα αφετηρία. Στον Κωνσταντινίδη επιτυγχάνεται αναζητώντας το σύγχρονο στο σύγχρονο άνθρωπο με τις ανάγκες του και στη σύγχρονη ζωή. Ο σύγχρονος τρόπος ζωής και οι ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου δείχνουν τον τρόπο της σύγχρονης αρχιτεκτονικής δημιουργίας. Ο Ζενέτος από την άλλη δίνει έμφαση στην τεχνολογία. Αυτή βοηθά τη λειτουργικότητα της πόλης και εξισώνει όλες τις τοποθεσίες διαμονής του ανθρώπου. Η ανθρωποκεντρική προσέγγιση της αρχιτεκτονικής του είναι εμφανής.

Ένα ακόμη στοιχείο που παρουσιάζει διαφοροποίηση μεταξύ των δημιουργών είναι ο διαφορετικός τρόπος προσέγγισης του μοντέλου κατοίκησης. Ο Κωνσταντινίδης έχει ως προγραμματική αφετηρία τη φύση και τον άνθρωπο, ενώ ο Ζενέτος από την άλλη από την πόλη και την πολεοδομία.

Τέλος, ένα ακόμη στοιχείο στο οποίο παρουσιάζουν ταύτιση οι δύο δημιουργοί, είναι ο τρόπος κατασκευής του αρχιτεκτονήματος. Πιστεύουν στην τυποποίηση της κατασκευής και της σύνθεσης που στοχεύει στην οικονομία υλικών και στο χρόνο κατασκευής.

Ο δεύτερος προγραμματικός άξονας του πολιτιστικού υποβάθρου αναπτύσσει στοιχεία με σύγχρονο χαρακτήρα. Οι δημιουργοί αφουγκράζονται το σύγχρονο τρόπο ζωής και τις ανάγκες των ανθρώπων. Παρατηρούν επίσης τη λειτουργία των πόλεων και αναζητούν λύσεις στα τεχνολογικά επιτεύγματα της εποχής τους. Τέλος χρησιμοποιούν την προκατασκευή και την τυποποίηση πράγμα πρωτοποριακό για τα δεδομένα της ελληνικής κατασκευής στην εποχή τους.

Ο τελευταίος προγραμματικός άξονας πραγματεύεται την προσωπική τους θέση για την αρχιτεκτονική και τη ζωή.

Εδώ παρατηρείται ταύτισή ως προς την στοχοθεσία των δύο δημιουργών που είναι οικουμενική. Είναι ιδεαλιστές αφού διαρκώς αναζητούν το ιδανικό και το ιδεώδες. Επιπροσθέτως υλοποιούν τις ιδέες τους και τις προβάλλουν στα έργα τους με κύρια επιδίωξη το ιδανικό στη ζωή και στην αρχιτεκτονική. Η ματιά τους έχει ως αφετηρία το ατομικό και προσβλέπει στο συλλογικό.

Ένα ακόμη κοινό στοιχείο των δύο δημιουργών είναι η ματιά τους στην παραγωγή αρχιτεκτονικής. Ο Κωνσταντινίδης προσβλέπει σε αρχιτεκτονική χρηστική με το αρχιτεκτόνημα να είναι ελαστικό εργαλείο. Ο Ζενέτος σχεδίαζε εύκαμπτα συστήματα που να έχουν ευελιξία και προσεβλέπε μέσα από αυτά στην καθολική – παγκόσμια ισονομία.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προθέσεις τους μέσα από τα δύο τους κείμενα που εξετάζουμε την «Ηλεκτρονική Πολεοδομία» και την «Αληθινή Αρχιτεκτονική». Η διαφορετική τους προσέγγιση αποκαλύπτει τη βαρύτητα που δίνουν και τη διαδρομή που χαράσσουν στο σχήμα των προγραμματικών αξόνων. Πιο συγκεκριμένα, ο Κωνσταντινίδης αναφέρει πως η αληθινή αρχιτεκτονική είναι η προσπάθεια να πλησιάσει το αληθινό και το τέλειο.

Ο Κωνσταντινίδης εδώ αποκαλύπτει ότι η αφετηρία του ξεκινά από τους δύο πρώτους προγραμματικούς άξονες, το φυσικό και πολιτιστικό υπόβαθρο. Οι δύο άξονες αυτοί σχηματοποιούν τον τελευταίο άξονα της προσωπικής ματιάς του δημιουργού. Ο τελευταίος άξονας στον Κωνσταντινίδη αναθεωρείται διαρκώς, εξού και οι μετατοπίσεις του και από το τοπικό στο υπερτοπικό και από το ατομικό και στο συλογικό. Ο Κωνσταντινίδης λοιπόν ξεκινά προγραμματικά από τον πρώτο άξονα του φυσικού υποβάθρου και καταλήγει στον τρίτο της προσωπικής ματιάς. Την αντίθετη πορεία διαγράφει ο Ζενέτος, οποίος ξεκινά από τις προσωπικές του θέσεις και καταλήγει στους δύο πρώτους άξονες του φυσικού και πολιτιστικού υποβάθρου. Ο Ζενέτος αναφέρει πως η Ηλεκτρονική πολεοδομία είναι ο ελεύθερος τόπος επίλυσης των προβλημάτων. Παρουσιάζει μετατοπίσεις στους δύο πρώτους άξονες διότι περνούν πάντα από το πρίσμα της προσωπικής του ματιάς.

Εδώ αξίζει να σημειωθεί πως παρά τη διαφορετική πορεία που διαγράφουν μέσα στο σύστημα των προγραμματικών αξόνων έχουν κοινή κατάληξη. Το αρχέτυπο – ο αρχιτεκτονικός τύπος έρχεται ως πυκνωτής των ιδεών του παραπάνω συστήματος. Είναι θα λέγαμε το δοκίμιο των προγραμματικών αρχών.

Στο αρχέτυπο - αρχιτεκτονικό τύπο τους παρουσιάζονται ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των δύο δημιουργών. Ο αρχιτεκτονικός τους τύπος είναι το υπόστεγο-στεγάστρο, όσο το δυνατό πιο άυλο. Ακόμη το υπόστεγο μαζί με το ύπαιθρο που το περιβάλλει συνθέτουν ενιαίο οργανισμό και χώρο. Στην περιγραφή του δικού τους αρχετύπου παρατηρείται ότι πρόκειται για μονόχωρο χώρο. Ένα ελεύθερο - ουδέτερο πεδίο όπου δραστηριοποιείται ο χρήστης και καλύπτει τις ανάγκες του.

Η διαφορά του αρχετύπου- υποστέγου έγκειται στην ιδιότητα που του προσδίδει ο δημιουργός. Στον Κωνσταντινίδη το υπόστεγο είναι στατικό, «φυτρώνει» μέσα από το τοπίο και αποτελεί «δοχείο ζωής». Στο σημείο αυτό το αρχέτυπο- αρχιτεκτονικός τύπος μπορεί να χαρακτηριστεί «αληθινό υπόστεγο».

Στον Ζενέτο το υπόστεγο είναι μη στατικό και με το βάρος να δίνεται στην τεχνολογία. Με την αρωγή της τεχνολογίας το υπόστεγο θα λέγαμε «κινείται», το έδαφος αναδιπλώνεται και δημιουργείται χώρος απομόνωσης και ηρεμίας στον μονόχωρο χώρο. Εδώ το αρχέτυπο - αρχιτεκτονικός τύπος μπορεί να χαρακτηριστεί «ηλεκτρικό» υπόστεγο.

Το Λεξικό

Εκτός από τη σύσταση των προγραμματικών αξόνων που μελετήθηκε παραπάνω συστήθηκε και το λεξικό σχεδιασμού. Η επιλογή της δημιουργίας ενός, κατά κάποιον τρόπο, λεξικού σχεδιασμού, που έχει ως στόχο να τονίσει τα ιδιαίτερα στοιχεία που το συνθέτουν. Όπως αναφέρει ο Κοραής: «Τὸ πρῶτο βιβλίον ἐκάστου ἔθνους εἶναι τῆς γλώσσης του τὸ Λεξικόν, ἤγουν ἡ συνάθροισις καὶ ἔρευνα τῶν συμβόλων μὲ τὰ ὁποῖα ἐκφράζει τὰς ἰδέας του»⁶⁰

Γενικά όπως χαρακτηριστικά λέει ο Μπαμπινιώτης, ο λεξικογράφος συλλέγει, ερευνά, επεξεργάζεται, ταξινομεί και συστηματοποιεί τα σύμβολα με τα οποία εκφράζεται ένα έθνος. Ένα λεξικό μπορεί να αναδείξει αυτά τα σύμβολα, τη σκέψη και τη γλώσσα ενός έθνους, Γιατί τα «σύμβολα», όπως τα ονομάζει ήδη ο Κοραής, τα «σημεία» όπως τα προσδιόρισε ο Saussure, ακολουθώντας τους Στωικούς, είναι οι λέξεις της γλώσσας που «σημαίνουν», που δηλώνουν σημασίες ή, αλλιώς, πληροφορίες. Η γλώσσα είναι δομημένες λέξεις. Το κείμενο είναι ένα συνεκτικό σύνολο λέξεων και συγχρόνως ένα μήνυμα που είναι πέρα από τις λέξεις.⁶¹

⁶⁰ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, Η χρήση του λεξικού στη διδασκαλία της γλώσσας μας στο <http://www.babiniotis.gr/wmt/webpages/index.php?lid=1&pid=7&catid=A&apprec=32>

⁶¹ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, Η χρήση του λεξικού στη διδασκαλία της γλώσσας μας στο <http://www.babiniotis.gr/wmt/webpages/index.php?lid=1&pid=7&catid=A&apprec=32>

Από τα κείμενα που μελετήθηκαν επιλέχθηκαν οι λέξεις κλειδιά των δύο δημιουργών. Έτσι το κάθε λήμμα του λεξικού θα αποτελεί το συστατικό στοιχείο που συγκροτούν τις προγραμματικές τους αρχές και η περιγραφή της κάθε λέξης του λεξιλογίου θα είναι η συλλογή των περιγραφών των δημιουργών. Με τον τρόπο αυτό επιχειρείται να συμπληρωθεί το προγραμματικό σχήμα των δημιουργών από θραύσματα των περιγραφών των δημιουργών, σχηματίζοντας το συνθετικό λεξιλόγιο στο οποίο αποκρυσταλλώνονται τα στοιχεία που συγκροτούν τις αρχές τους.

Οι λέξεις-κλειδιά ταξινομήθηκαν με βάση το προγραμματικό σχήμα σε τρεις προγραμματικούς άξονες. Οι περιγραφές των λέξεων πάρθηκαν αυτούσιες μέσα από τα κείμενά τους, παρουσιάζοντας έτσι την εκδοχή της περιγραφής των λέξεων από τους δημιουργούς. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να αποτελέσει κατά κάποιον τρόπο γλωσσάρι αρχιτεκτονικής σύνθεσης και εμπλουτισμού των προγραμματικών θέσεων του εκάστοτε δημιουργού.

Επιπροσθέτως το λεξικό αποτελεί μια αυτόνομη δημιουργία που συμβάλλει και αυτή στη κριτική του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και συνάμα στη συνθετική διαδικασία της αρχιτεκτονικής.

Διαμορφώνεται έτσι ένας καμβάς λέξεων, όπου αφήνεται ελεύθερος ο εκάστοτε δημιουργός να απαντήσει σε αυτό με τον δικό του τρόπο κατά την προγραμματική διαδικασία του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού.

1. το φυσικό υπόβαθρο (η σχέση με το αιώνιο)

Τοπικός: δεμένος με το τοπίο που αναφέρεται Α.Κ

Τοπίο κ κλίμα: βάζουμε σε κάποιο συγκεκριμένο χνάρι και τη σκέψη μας και όλη την πνευματική μας πορεία μέσα στο χρόνο Α.Κ.

- Τοπίο: φιλικό, ζεστό, κατοικήσιμο ελληνικό τοπίο Α.Κ
- Κλίμα: κατασκευή αρχιτεκτονικής σύμφωνα με το κλίμα, που διαπλάθει τελειωτικά και το χαρακτήρα της ψυχής μας /μέσα και έξω σε ένα ενιαίο οργανισμό και χώρο Α.Κ.

Έδαφος: τελείως ελεύθερο στη φυσική του κατάσταση Τ.Ζ.

Φύση: το πιο ωραίο ανακουφιστικό και απαραίτητο στοιχείο για τον άνθρωπο με το οποίο πρέπει να είναι σε άμεση επαφή Τ.Ζ.

- Δάσος: η μόνη ανέξοδη, αυτόματη και χωρίς απορρίμματα βιομηχανία στον κόσμο και η πιο αποτελεσματική στο να διαφυλάξει την οικολογική ισορροπία που τόσο χρειαζόμαστε Τ.Ζ.

Υπαίθριος: βίος εν Ελλάδι Α.Κ

2. το πολιτισμικό υπόβαθρο (η σχέση με το σήμερα)

Κάλυψη αναγκών

Πρωτόγονη: η ανώνυμη αρχιτεκτονική, όμως τόσο αληθινή όμορφη πηγαία και σύγχρονη Α.Κ

- Ανώνυμη αρχιτεκτονική: εκφράζει αυτό που γυρεύει η φύση και το τοπίο μαζί και ότι όλοι οι «κάτοικοι» του ίδιου τοπίου νοιάζονται να έχουν σαν αναγκαίο και απαραίτητο Α.Κ

Άνθρωπος: βλέπει προς τα έξω Α.Κ

Σύγχρονη: σύμφωνη με τις πιο νέες επιδιώξεις της σύγχρονης εποχής Α.Κ

Καλυπτική: πρωταρχικά η αρχιτεκτονική Α.Κ

- Στέγη: σε ένα ορισμένο ύψος πάνω από την επιφάνεια της γης για να κυκλοφορούμε και να διαβιούμε άνετα από κάτω της Α.Κ
- Σκελετός: αραχνοϋφαντος, ανάλαφρος / ο σκελετός που στηρίζει μια στέγη Α.Κ

Εξωστρεφής: ελληνική αρχιτεκτονική Α.Κ

Αρωγή τεχνολογίας

Πόλη: το τελειότερο δημιούργημα του ανθρώπου στην προσπάθεια του να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης και να αναπτύξει ένα σύστημα κοινωνικών λειτουργιών Τ.Ζ.

- περιβάλλον θαλπωρής, καταφύγιο του ανθρώπου , ορμητήριο κ κέντρο δημιουργικής δραστηριότητας, κοινωνικών επαφών, και πνευματικών εκδηλώσεων άμεσες επαφές του ανθρώπου με τους συνανθρώπους του. Τ.Ζ.
- απλώνεται πάνω από δάση, λίμνες, ποτάμια, θάλασσες Τ.Ζ.

Αυτοθαυμασμός του ανθρώπου: -φυσικό περιβάλλον – ιστορία του – απειρία δυνατοτήτων τεχνολογίας – στιγμιαία μνημεία κ' περιβάλλοντα – τέχνη & κοινωνικές ανταλλαγές Τ.Ζ.

Επιτεύγματα τεχνολογίας: σε τομείς που επηρεάζουν άμεσα τη διαμόρφωση του κοινωνικού και πολεοδομικού περιβάλλοντος Τ.Ζ.

Διάσωση της πόλης: σύγχρονα τεχνολογικά μέσα «τηλεεργασίας» «τηλεδιεκπεραίωσης» «τηλεεξυπηρέτηση» Τ.Ζ.

Κατοικία: «σύνολα» από συσκευές διαφόρων λειτουργιών σε προστατευμένα μακρο- και μικρο- περιβάλλοντα Τ.Ζ.

3. η προσωπική ματιά (με το βλέμμα στο μέλλον) το όραμά τους , το ευέλικτο-εφήμερο

Αρχιτέκτονας: *ένας συνθέτης και ένας αρχιμουσικός που πλάθει ένα καλό σχήμα, μια καλή μορφή, ένα ζωντανό οργανισμό, & οδηγεί του ειδικούς στο γενικό νόημα στην καθολική αρμονία Α.Κ*

Αληθινή αρχιτεκτονική: *γίνεται από όλους, όταν δουλεύουν συντροφικά, μέσα από μια «ενιαία» βούληση και «γλώσσα». Έτσι μπορεί να στηθεί ένας κοινός τρόπος ζωής και μια «κοινή» για όλους αρχιτεκτονική Α.Κ*

- *Αληθινή κ' αυτονόητη αρχιτεκτονική: δίνει μορφή σε αληθινές λειτουργίες της ζωής.*
- *Αρχιτεκτονική: ανοιχτή και ανάλαφρη Α.Κ*
- *Καταναλωτική κοινωνία: πιστεύει μόνο στην τεχνική πρόοδο και την υλική ευμάρεια και καθόλου στο πνεύμα, στο τοπίο και τον άνθρωπο Α.Κ*
- *Αληθινή κ' ελεύθερη αρχιτεκτονική: όταν αποκτήσουμε ανθρωπιά, προσωπικότητα, πραγματική ελευθερία οικουμενική Α.Κ*

Υπαίθριος λόγος: *το κατοικήσιμο τοπίο ζει με το ύπαιθρο για να πλάθει με τον τρόπο του έναν ανοιχτό, περιπατητικό και υπαίθριο λόγο Α.Κ*

- *Στροφή προς τα έξω: τραβά βλέμμα και ψυχή προς το ανοιχτό ύπαιθρο Α.Κ*
- *Αρμονία: ανάμεσα στον άνθρωπο και το φυσικό περίγυρο Α.Κ*

Καλλιτεχνική σωφροσύνη: *η ανάγκη γεννά την καλή μορφή/ κατασκευάζουν ότι πραγματικά χρειάζονται σύμφωνα με το κλίμα και με το πνεύμα του ελληνικού τόπου Α.Κ*

- *Μέτρο: της αρχιτεκτονικής στη χρήση της τεχνικής, όσο και όπου χρειάζεται Α.Κ*

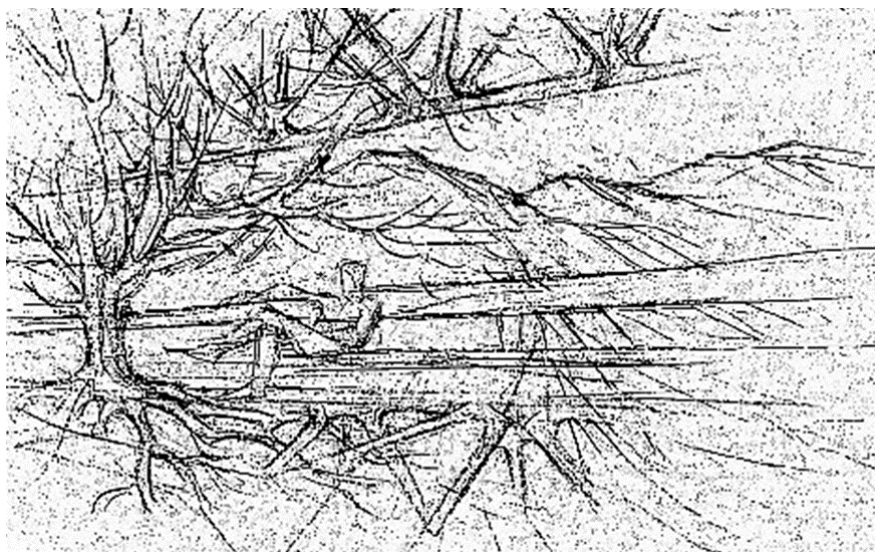
Απελευθέρωση εδάφους: *οι παρθένες εκτάσεις πρέπει να διατηρηθούν σαν περιοχές πρασίνου, βασικού παράγοντα για την επιβίωση της πόλης Τ.Ζ.*

Ελάχιστη επέμβαση: *αποτρέπεται η συσσώρευση διάφορων εγκαταστάσεων και η ανεμπόδιστη αλλοίωση του χώρου Τ.Ζ.*

Δομή της πόλης & κατοικίας: *ότι φευγαλέο όσο το δυνατό πιο άυλο Τ.Ζ.*

- Τρισδιάστατη πόλη: *στην δομή και την κατανομή των λειτουργιών Τ.Ζ.*

Άυλα συστήματα δημιουργίας περιβάλλοντος: *αφορά το σύνολο των στοιχείων σύνθεσης των χώρων διαβίωσης κ' κοινωνικών δραστηριοτήτων. Οι επιθυμητές συνθήκες περιβάλλοντος θα υλοποιούνται με τον ακριβή διαχωρισμό διάφορων περιοχών κυμάτων, μαγνητικών πεδίων και των σχετικών δυνατοτήτων συναφών τομέων Τ.Ζ.*

12. ζώντας σε μια πυκνή αστική δομή μέσα στη φύση, ταυτόχρονα είσαι παντού

Βιβλιογραφία

Art Review, τεύχος 9, 1963

Baumeister τεύχος 1, 1959

Frampton Kenneth, Μοντέρνα αρχιτεκτονική. Ιστορία και Κριτική, Θεμέλιο, 1987

Αρχιτεκτονική, τεύχος 11-12, έτος α, 1959 / τεύχος 20, έτος α, 1960

Δουμάνης Ορέστης, «Εισαγωγή στη μεταπολεμική ελληνική αρχιτεκτονική», Αρχιτεκτονική, τεύχος 48, 1964

Ζενέτος Τάκης, «Ηλεκτρονική Πολεοδομία», Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 7

Ζενέτος Τάκης, «Ηλεκτρονική Πολεοδομία», Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 8

Ζενέτος Τάκης, «Ηλεκτρονική Πολεοδομία», Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 3

Ζενέτος Τάκης, Τάκης.Χ.Ζενέτος 1926-1977, έκδοση Αρχιτεκτονικών Θεμάτων, Δεκέμβριος 1978

Ζενέτος Τάκης, «Προβλήματα δομής στην Ελλάδα-Η πόλη του μέλλοντος», Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 1

Ζενέτος Τάκης, «Η Πόλη και η Κατοικία στο μέλλον. Η πολεοδομία στο χώρο. Μελέτη 1962», Αρχιτεκτονική, τεύχος.42, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1963

Ζενέτος Τάκης, «3d city», The Architectural Review, τεύχος 806, Απρίλιος 1946

Ζενέτος Τάκης, «Greece – Spatial urbanism» , *Architectural Design*, 34 τχ.5
1964

Ζενέτος Τάκης, «Προβλήματα δομής στην Ελλάδα – Η πόλη του μέλλοντος» ,
Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 1, 1967

Ζενέτος Τάκης, «Τάκης Χ. Ζενέτος» , Ζυγός, τεύχος.72-75, Νοέμβριος 1961-
Φεβρουάριος 1962

Ηλιού Ηλίας, «Κουτιών εγκώμιο», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 33-36, 1937

Θέμελης Κωνσταντίνος , Ο λόγος του Αρχιμάστορα μια συνομαλία με τον Άρη
Κωνσταντινίδη, Ίνδικτος , Αθήνα, 2000

Καλαφάτη Ελένη & Παπαλεξόπουλος Δημήτρης , Τάκης Χ.Ζενέτος: ψηφιακά
οράματα και αρχιτεκτονική, Αθήνα, Libro, 2006

Κανδύλης Γεώργιος, Ζωή και έργο, Αθήνα Θεμέλιο, 1985

Κανδύλης Γεώργιος, «Η θέση του αρχιτέκτονα στην κοινωνία που έρχεται»,
Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 1, 1967

Κωνσταντινίδης Άρης, «Δοχεία Ζωής ή Το πρόβλημα για μία αληθινή ελληνική
αρχιτεκτονική», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 1972,

Κωνσταντινίδης Άρης, Εμπειρίες και περιστατικά μια αυτοβιογραφική
διήγηση, Εστία, Αθήνα 1991

Κωνσταντινίδης Άρης, Η Αρχιτεκτονική της Αρχιτεκτονικής Ημερολογιακά
σημειώματα, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1992

Κωνσταντινίδης Άρης, Στοιχεία Αυτογνωσίας-Για μιαν αληθινή αρχιτεκτονική,
εκδ. Καρυδάκη, Αθήνα, 1975

Κωνσταντινίδης Άρης, Τα προλεγόμενα/από τα βιβλία που βρίσκονται στα
σκαριά, Άγρα, Αθήνα 1989 Κωνσταντινίδης Άρης, Μελέτες και Κατασκευές,
Άγρα, Αθήνα 1992

Κωνσταντινίδης Άρης , «Αρχιτεκτονική και Παράδοση» , Ανάτυπο από το δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, Τεύχος 4, Ιούλιος- Αύγουστος 1977, σελ. 20

Κωνσταντινίδης Άρης, «Αρχιτεκτονική και «τουρισμός», περιοδικό:Αρχιτεκτονικά Θέματα,τεύχος 1, 1967 93

Κωνσταντινίδης Άρης, Αρματωλοί και κλέφτες ή η Απογείωση της Αρχιτεκτονικής, Άγρα, Αθήνα, 1987

Κωνσταντινίδης Άρης, Ζυγός (περιοδικό), τεύχος 82 - 83, 1962

Μιχελής Παναγιώτης, Η αισθητική του μπετόν αρμέ, εκδ.ΕΜΠ,Αθήνα,1955

Μπίρης Τάσος, Αρχιτεκτονικής σημάδια και διδάγματα. Στο ίχνος της συνθετικής δομής, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1996

Προβελέγγιος Αριστομένης, «Άνθρωπος και πόλη», Ζυγός,τεύχος 13, 1956

Προβελέγγιος Αριστομένης, Ν. Χατζιμιχάλης, Τάκης Ζενέτος εκδ. Αρχιτεκτονικά Θέματα, Αθήνα, 1978

Συλλογικό έργο, do.co.mo.mo : Που είναι το μοντέρνο;, Futura, Αθήνα, 2006

Τουρνικιώτης Παναγιώτης, *Η Αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή*, εκδ.Futura, Αθήνα,2006,

Τουρνικιώτης Παναγιώτης , « Ιδεαλισμός και ορθολογισμός-Η αντίληψη της Αρχιτεκτονικής του Le Corbusier» , Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, τεύχος 16, Ιαν- Φεβρ. 1988

Τουρνικιώτης Παναγιώτης , Η Διαγώνιος του Le Corbusier, Εκκρεμές, Αθήνα 2010

Τουρνικιώτης Παναγιώτης, «Η ελληνική αρχιτεκτονική στα διακριτά όρια θεωρίας και παρόρμησης, Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 23, 1989

Τουρνικιώτης Παναγιώτης, «Έξι πορείες αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Μια διεύρυνση των θεωρητικών συντελεστών της αρχιτεκτονικής πρακτικής, Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 25, 1991

Τουρνικιώτης Παναγιώτης, επιμέλεια: « Η συνέχεια του μοντέρνου, Τριάντα χρόνια Αρχιτεκτονικά Θέματα», Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 30, 1996

Τσαρούχης Γιάννης, «Μοντερνά τέχνη και ελληνικό ιδεώδες», Ζυγός, 6, 1956

Φατούρος Δημήτρης, Ένα συντακτικό της αρχιτεκτονικής σύνθεσης, Επίκεντρο, 2006

Φατούρος Δημήτρης, «Προσδιορισμός της κριτικής», Ζυγός, 6, 1966

Φατούρος Δημήτρης «Τέχνη και αρχιτεκτονική : αντι-αυταρχικές διαδικασίες» , Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 5, 1971

Φατούρος Δημήτρης, «Σημειώσεις για την κριτική του αρχιτεκτονικού έργου. Μια μη συστηματική θεώρηση», Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 8, 1974

Φατούρος Δημήτρης – Α.Μάζης, «Αρχιτεκτονική εκπαίδευση στη Ελλάδα έτος 1972 ή Η πλάνη των συμβατικών σχημάτων», Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 7, 1973

Φεσσά - Εμμανουήλ Ελένη, Δοκίμια για τη νέα ελληνική αρχιτεκτονική, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 2001

Φιλιππίδης Δημήτρης , Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Μέλισσα, Αθήνα 2002

Φιλιππίδης Δημήτρης , Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα 1984

Φιλιππίδης Δημήτρης, «Αναζητώντας την ανώνυμη αρχιτεκτονική», Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 6, 1972

Φιλιππίδης Δημήτρης, Πέντε δοκίμια για τον Άρη Κωνσταντινίδη, Αθήνα, Libro, 1997

Φιλιππίδης Δημήτρης, «Αλληγορία του μοντέρνου στην ελληνική αρχιτεκτονική», Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 30, 1996

Φιλιππίδης Δημήτρης, «Η συνθήκη του μοντέρνου στην ελληνική αρχιτεκτονική», Αντί, τεύχος 686, Μάιος 1999

Φιλιππίδης Δημήτρης, «Το βλέμμα και η βία στην ελληνική αρχιτεκτονική», Αντί, τεύχοι 707 710 711, Μάρτιος-Απρίλιος 2000

Άρθρα από Διαδίκτυο

Αλίκης Σπυροπούλου, Ο Κωνσταντινίδης Άρης και η ανώνυμη αρχιτεκτονική, www.epoxi.gr12/5/2011

Ανδρέας Γιακουμακάτος, Ο αδιάλλακτος αρχιτέκτονας, www.tovima.gr13/02/2011

Άρθρο Το αρχιτεκτονικό Έργο του Άρη Κωνσταντινίδη, www.aggelioforos.gr8/11/2011

Γεώργιος Μπαμπινιώτης, **Η χρήση τού λεξικού στη διδασκαλία τής γλώσσας μας** στο

<http://www.babiniotis.gr/wmt/webpages/index.php?lid=1&pid=7&catid=A&aprec=32Z;>

Αρχειακή έρευνα

A. Αρχεία

1. Βιβλιοθήκη Ε.Μ.Π. παράρτημα Πατησίων κτίριο Μπουμπουλίνας

2. Εθνική Βιβλιοθήκη

3. Ψηφιακό αρχείο της Ε.Ρ.Τ.

3α. Παρασκήνιο, Με εργοδότη τη ζωή, Άρης Κωνσταντινίδης, 1 Ιανουαρίου 2001, 3β. Αρχιτεκτονικοί Δρόμοι, Κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση, επεισόδιο 1,

3γ. Αρχιτεκτονικοί Δρόμοι, Μνήμη και διαχρονικότητα, Δημήτρης Πικιώνης Άρης Κωνσταντινίδης, επεισόδιο 3,

3δ. Πορτραίτα και διαδρομές Ελλήνων αρχιτεκτόνων, Άρης Κωνσταντινίδης δοχεία ζωής

B. Τύπος

Περιοδικά: Αρχιτεκτονικά Θέματα , Αρχιτεκτονική , Baumeister, Ζυγός , Art Revieu

Πηγές εικόνων

Έξωφυλλο

φωτογραφία του Άρη Κωνσταντινίδη από το άρθρο:«*Δοχεία Ζωής ή Το πρόβλημα για μία αληθινή ελληνική αρχιτεκτονική*», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 1972, σελ42

1. σκίτσο του Άρη Κωνσταντινίδη από το άρθρο:ό.π.,σελ.46
2. σκίτσο του Τάκη Ζενέτου από το άρθρο «*Ηλεκτρονική Πολεοδομία*» , Αρχιτεκτονικά Θέματα ,τεύχος 3, σελ.121
3. σκίτσο του Άρη Κωνσταντινίδη από το άρθρο:ό.π.,σελ.45
4. σκίτσο του Τάκη Ζενέτου από το άρθρο: ό,π., σελ.114
5. Φωτογραφία του Άρη Κωνσταντινίδη από το άρθρο:ό.π.,σελ.48
6. σκίτσο του Τάκη Ζενέτου από το άρθρο : ό,π., σελ.114
7. σκίτσο του Τάκη Ζενέτου από το άρθρο : ό,π., σελ.121
8. σκίτσο του Άρη Κωνσταντινίδη από το άρθρο:ό.π.,σελ.43
9. σχέδιο του Τάκη Ζενέτου από το άρθρο «*Ηλεκτρονική Πολεοδομία*» , Αρχιτεκτονικά Θέματα ,τεύχος 8, σελ.127
10. σκίτσο του Άρη Κωνσταντινίδη από το άρθρο:ό.π.,σελ.41
11. σκίτσο του Τάκη Ζενέτου άρθρο «*Ηλεκτρονική Πολεοδομία*» , Αρχιτεκτονικά Θέματα ,τεύχος 3, σελ.125
12. σκίτσο του Τάκη Ζενέτου από το άρθρο «*Ηλεκτρονική Πολεοδομία*» , Αρχιτεκτονικά Θέματα ,τεύχος 8, σελ.133

Οπισθόφυλλο σκίτσο του Τάκη Ζενέτου ό.π.

